

Dalia Dilytė

ALBERTO VIJŪKO-KOJALAVIČIAUS
LIETUVOS ISTORIJOS KALBOS

Anotacija. Straipsnyje aptariami mokslininkų specialiai netyrinėti dalykai, atskleidžiantys personažų kalbėsenos pobūdį ir prasmę Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje*. Šių klausimų tyrimas yra svarbus Kojalavičiaus kūrinio kaip specifinio, beletristinių bruožų turinčio istoriografijos žanro veikalo ypatumams nustatyti. Visi kalbėjimo atvejai autorės yra klasifikuojami į tam tikras grupes, pateikiama kiekvienos grupės kalbų pavyzdžių analizė, bandoma nustatyti kiekvienos kalbų grupės funkcijas, aptariamas kalbų santykis su antikinės istoriografijos kalbėsenos atvejais.

Raktažodžiai: lietuvių literatūra (lotynų); Albertas Vijūkas-Kojalavičius; istoriografija; retorika.

Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos*¹ pasakojimo audinio rašte kaip kitokios stilistikos darinys išsiskiria kalbų ornamentas. Matyt, norint pabrėžti jo ypatingumą ir kitoniškumą, pirmoje, 1650 metais Gdanske išleistoje kūrinio dalyje, personažų visų tipų kalbėseną yra išskirta kursyvu. Visos *Lietuvos istorijos* veikėjų kalbos yra neautentiškos, sukurtos autoriaus. Kalbų nagrinėjimui skirtų specialių darbų nėra, jos retkarčiais prabėgomis paminėtos kai kuriuose bendresnio pobūdžio

¹ *Historiae Lituanae pars prior: De rebus Lituatorum ante susceptam Christianam religionem coniunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, auctore p. Alberto Wiiuk Koialowicz, Soc. Iesu s.t.h.d., Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650; *Historiae Lituanae a coniunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad unionem eorum dominiorum libri octo*, auctore Alberto Wiiuk Koialowicz, Societatis Iesu s. theologiae doctore, Antverpiae: Apud Iacobum Meursium, 1669.

leidiniuose². Šis straipsnis būtų pirmas bandymas plačiau patyrinti *Lietuvos istorijos* personažų kalbėseną.

Įterpdamas į pasakojimą kalbų, Kojalavičius seka antikinės istoriografijos tradicija. Istorijos veikalas, kaip meno kūrinys, Antikos žmonių nuomone, negalėjo apsieiti be retorikos meno elementų. Ciceronas viename veikalė įsakmiai pabrėžė: „Istorija yra vienintelis nepaprastai oratoriškas žanras“³, o kitame retoriškai klausė: „Kieno, jei ne oratoriaus balsas duoda istorijai nemirtingumą?“⁴ Jis, be abejo, be kitų dalykų, turėjo galvoje ir pagal retorikos taisykles autoriaus parašytas didingas, jaudinamas istorinio veikalo personažų kalbas.

Antikinės retorikos teoretikai visas kalbas skirstė į tris rūšis (Arist. *Rhet.* 1358b; Cic. *Top.* XXIV. 91; Quint. III, 4, 12–15). Teismų kalbų (γένος δικανικόν; genus iudiciale) sakytojai kaltino arba teisingo. Tautos susirinkimų ir miestų aikščių kalbėtojai diskutavo su kitais piliečiais, kritikavo kitų nuomones ir gynė savąsias, ragino ką nors daryti arba ko nors nedaryti, kalbėjo apie aptariamų poelgių bei diskutuojamų sprendimų naudą ar žalą, kariuomenių vadai įtikinėjo karius drąsiai atremti arba pulti priešus. Tokią kalbų rūšį Antikos žmonės pavadino tarimosi kalbomis (γένος δημογορικόν arba συμβουλευτικόν; genus deliberativum). Svarbiausias šių kalbų ženklas – noras įpiršti klausytojams savo idėją ar atkalbėti nuo kokio nors veiksmo⁵. Proginė arba epideiktinė kalbų (γένος ἐπίδεικτικόν; genus demonstrativum) tikslas buvo parodyti, kas gražu ir kas gėdinga, pagirti, pašlovinti įvykius, žmones, įvairiopa

² Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J. Girdzijauskas, Vilnius: Mokslo, 1977, p. 132; Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas. Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 190 ir toliau; Sigitas Narbutas, *Lietuvos Renesanso literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 1997; Albinas Jovaišas, *Senoji Lietuvos literatūra*, Kaunas: Šviesa, 1998, p. 154; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 265.

³ Cic. *De leg.* I, 2, 5. Šią ir kitas antikinė autorių citatas vertė straipsnio autorė.

⁴ Cic. *De or.* II, 9, 36.

⁵ Christoff Neumeister, *Grundsätze der Forensichen Rhetorik*, München: Max Heuber Verlag, 1964, p. 25.

gėrio apraiškas, arba papeikti, pasmerkti bei paniekinti blogio žingsnius. Visų trijų tipų kalbas kūrė ir istorijos kūrinių autoriai.

Retorikos žinovai reikalavo, kad kalba turėtų įžangą (exordium), dėstymo dalį (narratio) ir baigiamąją dalį (peroratio). Įžangoje oratorius gali kreiptis į klausytojus, tuo juos pamalonindamas, suteikdamas jiems progą suvokti savo reikšmingumą, gali pradėti nuo savęs, nuo parodymo, jog jis išmano dalyką, arba tiesiog nuo paties dalyko (Arist. *Rhet.* 1414b 20–1416a 35; I, 1–11). Šiaip ar taip, jei įžanga yra, ji tarsi nutiesia kelią tolesnei kalbos daliai (Arist. *Rhet.* 1414b 20). Pagrindinėje dalyje kalbėtojas dėsto dalyką, stengiasi patraukti klausytojus pasakojimo tikroviškumu, pateikia argumentus, suteikia informacijos, moko, įtikinėja (Arist. *Rhet.* 1416b 20–1418b 35). Kalbos pabaigoje susumuojami pagrindiniai teiginiai, sustiprinami pagrindiniai argumentai arba stengiamasi pasiekti klausytojų emocijų (pritarimo, pasigėrėjimo, pasipiktinimo, užuojautos ir pan.) įtampos viršūnę. Gali būti panaudoti visi trys minėti kalbos sandaros principai, o gali – tik vienas (Arist. *Rhet.* 1419b 10–1420a 5). Aristotelis ginčijosi dėl būtinumo kiekvieną kalbą sudaryti iš tokių dalių. Jo nuomone, gali vyrauti didelė sandaros įvairovė, visos kalbos privalo turėti tik du svarbiausius elementus: teiginių išdėstymą ir jų pagrindimą (Arist. *Rhet.* 1414a 30).

Antikiniai istorikai įterpdavo į kūrinius ir tiesioginės, ir netiesioginės kalbėsenos. Pasirinkimas tikriausiai priklausė nuo jų estetinių nuostatų. Kai kurie (pvz., Tukididas, Saliustijus) rinkosi tik tiesioginės kalbėsenos formas, Polibijus ir Cezaris – beveik vien netiesioginę. Livijus ir Tacitas vartoja abi formas. Kojalavičiaus kūrinyje irgi randame abiejų kalbėjimo rūšių.

TIESIOGINĖ KALBĖSENA

Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje* yra per 20 visame tekste išdėstytų kalbų. Teisminių kalbų grupei priklausytų viena kalba, du kalbėsenos atvejus reikėtų laikyti proginio, epideiktinio kalbėjimo pavyzdžiais, o

didžiąją dalį (19) sudaro tarimosi arba deliberatyvinės kalbos. Tokios proporcijos būdingos pagal Antikos tradicijas parašytam istorijos veikalui. Livijaus Romos istorijoje irgi vyrauja tarimosi kalbos⁶.

Teismo kalba. Kojalavičiaus kūrinio tekste randame tik vieną teisminę kalbą. Čia, matyt, autorius seka antikinės istoriografijos tradicija: ir Livijaus istorijoje tėra tik dvi teismo kalbos⁷. Kojalavičiaus sukurta teisme pasakyta kalba yra labai trumpa, ji susideda tik iš dviejų sakinių, kuriuos formaliai galima laikyti ir vienu sintaksiniu dariniu: „Viazmam deportato Supremus Militiae Magister pro tribunali proiectis ante eius pedes ferreis compedibus manicisque „*Michael, inquit, tibi melius constat, quantum in te beneficiorum a Magno Duce collatum sit, quamdiu te ei fidum praebuisti; nunc, quoniam perduellione fortunam tuam altius evehere molitus es, habes hoc par tuis meritis ab eodem praemium*“.⁸ Mox satellites collum, manus, pedesques ferro onerarunt atque e tribunali raptum in profundiora Moscoviae avexerunt“ (Ко. II, 356)⁹. Matome, jog čia esama kaltintojo kalbos, kurios įtampa remiasi dorovinių ištikimybės ir išdavystės kategorijų priešprieša. Įspūdingą vaizdą sukuria kalbai skaitytoją paruošiantis sakiny, pranešantis, kad kaltintojas prabilo, numetęs kaltinamajam po kojomis geležinius kojų ir rankų pančius („proiectis ante pedes ferreis compedibus manicisque“).

⁶ Тамара Кузнецова, Татьяна Миллер, *Античная эпическая историография*, Москва: Наука, 1984, p. 164.

⁷ Henri Bornecque, „Die Reden bei Livius,“ in: *Wege zu Livius*, herausgegeben von Erich Burck, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967, p. 395–414.

⁸ Čia ir toliau perteikta kursyvu straipsnio autorės, siekiant kalbos tekstą išskirti iš autoriaus pasakojimo.

⁹ „Jį nugabeno į Viazmą, kur vyriausiasis karo vadas, mesdamas jam po kojomis grandines, teisme tarė: „Mykolai, tu gerai žinai, kiek gera tau padarė didysis kunigaikštis, kol buvai jam ištikimas. Dabar, kai susimanei maištaudamas ieškotis didesnės laimės, štai šį atlyginimą tau duoda tas pats kunigaikštis už tavo nuopelnus“. Tuoju pat jo palyda surakino grandinėmis jam kaklą, rankas bei kojas ir išvežė toliau į Maskvos kunigaikštystę“. – Čia ir toliau cituojamas Leono Valkūno vertimas (Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 629). Tais atvejais, kai tyrimui reikia itin tikslaus pažodinio vertimo, pateikiamos straipsnio autorės išverstos citatos. Tai pažymima nuorodose.

Pirmuoju kalbos sakiniu išsakytas pirmasis argumentas susijęs su kaltinimu netiesiogiai: kreipiantis į kaltinamąjį vardą, primenama didelė daugybė malonių, gautų iš didžiojo kunigaikščio tada, kai kaltinamasis dar buvo jam lojalus. Matyt, dėl to, kad visi teismo dalyviai žino tikrąją padėtį, o skaitytojams ją ką tik smulkiai išdėstė autorius, ji kalboje nedetalizuojama. Antrajame sakinyje kaip kontrastas ką tik pirmajame sakinyje ištartam žodžiui „fidus“ („ištikimas“) tučtuojau nuskamba žodis „perduellio“ („priešiški, karo pobūdį¹⁰ turintys veiksmai, išdavystė“), atskleidžiantis nusikaltimo esmę. Abu šie žodžiai stovi kalbos centre. Žodžio „perduellio“ reikšmę dar sustiprina tarinys „molitus es“. Negalima teigti, kad veiksmožodžiui „moliri“ apskritai būdinga pejoratyvinė konotacija¹¹, tačiau būtina pabrėžti, jog antikinių istorikų kūriniuose vyrauja jam suteikta neigiama, maišto, sąmokslų, neramumų valstybėje rezgimo reikšmė. Pvz., „bellum aperte molindum ratus“¹²; „subito bellum molire, inrue“¹³; „famem populo Romano molientem“¹⁴. Tokia pat prasme šį žodį vartoja ir Ciceronas: „pestem patriae nefarie molientem“¹⁵; „nos deorum immortalium templa, nos muros, nos domicilia sedesque populi Romani, aras, focos, sepulcra maiorum, nos leges, iudicia, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus, contra Marcus Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet, evertat“¹⁶. Kojalavičiaus kūrinio kaltintojo kalbos pabaiga netiesiogiai nusako baismę. Po kalbos einantis sakinys, kuriame smulkiai pavaizduotas baismės įvykdymas, pratęsia kalbos sukurtą emociją vaizdą.

¹⁰ Perduellio = per + duellum (= bellum).

¹¹ Žodis susijęs su žodžiu „moles“ („sunkenybė“, „lustas“) ir pirmiausia reiškia kokios nors sunkenybės stumtelėjimą, išjudinimą.

¹² „Nutaręs atvirai rengti karą“ (Liv. II, 6, 1).

¹³ „Staiga surenk karą, užgriūk“ (Liv. X, 37, 2).

¹⁴ „Rengiančią romėnų tautai badą“ (Tac. *Hist.* I, 73).

¹⁵ „Neleistinai rengiantį tėvynei pražūtį (Cic. *In Cat.* II, 1).

¹⁶ „Mes giname nemirtingųjų dievų šventyklas, giname miesto sienas, giname romėnų tautos buveines ir būstus, aukurus, židinius, protėvių kapus, giname įstatymus, teismus, laisvę, žmonas, vaikus, tėvynę, o Markas Antonijus, priešingai, tik tą terengia, tik dėl to kaunasi, kad visa šita išardyty, parblokštų“ (Cic. *Phil.* VIII, 8).

Tarimosi (arba *deliberatyvinės*) kalbos. Antikoje tai buvo tautos susirinkimų, karių sueigų kalbos. Aristotelis nurodo, jog tarimosi (tarybos) kalbų tikslas yra nauda tiems, kam kalba skirta: vieni duoda patarimus, skatindami klausytojus siekti to, kas jiems gera, kiti atkalbinėja nuo blogio, ragindami vengti jiems nenaudingų ar pražūtingų dalykų (Arist. *Rhet.* 1358b 20; 1362a 15). Taigi šio tipo kalbose vyrauja aktyvi patarimo ir raginimo nuostata. Tarimosi kalbose retai pasitaiko pasakojimų, čia vyrauja įtikinėjimai bei pamokymai (Arist. *Rhet.* 1417b 15), gali būti ginčų, prieštarų nuomonų pareiškimo. Įprasta jose pateikti daug argumentų ir pavyzdžių (Arist. *Rhet.* 1418a 1). Šios rūšies kalbose retai pasitaiko nukrypimų (Arist. *Rhet.* 1418a 25). Patarimų, įtikinėjimų, raginimų paženklintas deliberatyvinės kalbas romėnai vėliau vadino ir svazorijomis¹⁷. Kvintilianas abu terminus vartojo sinonimiškai (Quint. III, 8, 10–11). Deliberatyvinės Livijaus veikalų kalbos sudaro tris grupes: 1) karių sueigų, 2) tautos, bendruomenės ar valstybės organų susirinkimų kalbos, 3) pasiuntinių kalbos¹⁸. Lygiai tokias pat grupes randame tarp Kojalavičiaus kūrinių kalbų.

Štai karių sueigoje pasakytoje kalboje Vytautas stengiasi įrodyti kautynių būtinybę ir įkvėpti kariams narsos: „Ad haec Vitoldus ipse quoque pugnae avidus. *Non virium dissidentia aut victoriae desperatione praelium hactenus distuli, sed ne quid agerem absque eorum consilio, quorum armis ac pectoribus vincendum esset. Tanta itinera emensi, tot difficultatibus superatis eo usque progressi, ubi in conspectum sponte quaesiti hostis venimus, ut verbis, non manu decernamus, ferre non possum. Cum agendi tempus instat, nihil iam suprest, nisi audere. Promptum iuventutis ad pugnam animum in optimum victoriae nomen accipio. Colluvies haec barbarorum, non iustus exercitus, sagittis tantum arcuque edocta praeliari, non feret generosum militem, postquam is*

¹⁷ Richard Volkmann, *Die Rhetorik der Griechen und Römer*, Leipzig: Verlag von B.G. Teubner, 1874, p. 243.

¹⁸ Henri Bornecque, *op. cit.*, p. 400.

collato pede, gladiis ac ferrearum fistularum globis rem agere coeperit. Baiazetes Turca debelatus neminem terreat: facile vincitur, qui adversis Superis pugnat. At vos Christiani Numini vero, quod colitis, fidente, aderunt eius auxilia piae causae, modo vos solitae ac toties probatae vestrae fortitudini nolitis deesse. Haec Vitoldus, at longe aliud eventus, superis ita volentibus, tulit“ (Ko. II, 62–63)¹⁹.

Prieš kalbą einantis sakinytis parengia skaitytoją, nurodydamas kalbos turinio ir emocijų gaires („pugnae avidus“). Pagal retorikos taisykles įžanginėje kalbos dalyje oratorius turi stengtis įgyti klausytojų palankumą, pagrindinėje dalyje turi vyrauti įtikinimas, norimą įrodyti teiginį paremiantys argumentai, o baigiamoji dalis dažnai esti emociinga, nuspalvinta patoso, turinčio paveikti klausytojų jausmus, idant jie visiškai pritarėtų dėstomai minčiai (*Rhet. ad Her. I, 1–18*). Matome, kad cituotoji kalba atitinka šias taisykles. Įžanginiu sakiniu oratorius Vytautas siekia pelnyti klausytojų palankumą, pamalonindamas juos pasakymu, kad jų vaidmuo yra svarbiausias: jis nesiėmęs iniciatyvos pradėti mūšį, nes trokštąs karių pritarimo. Paskui jis pereina prie reikalo dėstymo, prie įrodinėjimo, ir pateikia tris norą kautis pagrindžiančius argumentus. Pirmasis argumentas susideda iš trijų komponentų ir yra pateiktas labai stipriai: du jo komponentai išsakyti padidinimą reiškiančiais, anaforiškai skambančiais žodžiais:

¹⁹ „Antra vertus, ir pats Vytautas troško kovoti. „Ne dėl to ligi šiol atidėliojau mūšį, kad nepasitikėčiau savo jėgomis arba neturėčiau vilties laimėti, bet dėl to, kad nenoriu nieko imtis nesulaukęs pritarimo tų, kurių ginklai ir širdys turi pasiekti pergalę. Man atkaru, kad dabar, taip toli nužygiavę, įveikę tokias sunkenybes, patekę ten, kur galop išvydome ilgai ieškotą priešą, mes kovojome žodžiais, o ne rankomis. Kai ateina metas veikti, nieko kito nebelineka, tik rodyti drąsą. Jaunuomenės pasiryžimas kovoti, mano galva, laiduoja mums pergalę. Štai tie čia – tai ne tikra kariuomenė, o laukinių sambūris; jie, pramokę kovoti strėlėmis bei lanku, neatlaikys gerai išmankštintų karių, kurie po pirmo susidūrimo grumsis kalavijais ir bombardomis. Tegu niekas nejaučia baimės dėl to, kad jie sumušė turkų sultoną Bajazitą: netrunka pralaimėti, kas kovoja nelaiminamas dangaus. Jūs, krikščionys, pasitikėkite tikruoju Dievu, kurį garbinate: jūsų reikalas teisus, ir Jis netruks jums padėti, tik jūs neužmirškite savo daugel sykių rodyto, tiek kartų išbandyto narsumo.“ Šitai bylojo Vytautas, o dangus lėmė, kad išėjo visai kitaip“ (p. 358).

„tanta“ – didelė apimtis, „tot“ – didelis kiekis. Nužygiuota labai toli, įveikta daugybė sunkumų. Žodis „emensi“, epiforiškai atliepiamas žodžio „progressi“, yra mėgstamas poetų (plg.: „iter emensi casus speravimus omnes“ – Verg. *Aen.* II, 244. Panašiai: Verg. *Aen.* III, 628; Luc. VIII, 461), bet noriai vartotas ir istorikų („maiorem partem itineris emensam“ – Liv. XXI, 30, 5; panašiai: Liv. XXXI, 24, 4; XXXVIII, 17, 16; Tac. *Hist.* III, 21). Trečiasis pirmojo argumento komponentas teigia, kad pagaliau beveik akis į akį susidurta su taip ilgai persekiotais totoriais. Tarp pirmojo ir antrojo argumento įterpta įtikinėjimo ir agitacijos: mūsų vengti Vytautui būtų apmaudu. Tiesiog nieko kito nelieka, tik narsiai veikti. Paskui dėstomas antrasis argumentas: jaunuomenė nusiteikusi karingai, tai – būsimos pergalės ženklas. Trečias argumentas paremtas antiteze: priešų kariuomenė nėra tikra kariuomenė („non iustus exercitus“), o tik barbarų sąšlavynas („colluvies barbarorum“), jų ginklai daug prastesni, jie neatsilaikys prieš gerai ginkluotus, puikiai išmanančius karybą karius („generosus miles“). Epitetas „generosus“ yra retas, tad nebanalus žodis. Tacito raštuose šio žodžio išvis nerandame. Livijus vartoja tik jo pirmąją reikšmę, išsakančią garbingą kilmę (Liv. IV, 55; XXI, 44, 1; XXIII, 35), o gerą kokybę apibūdinančią reikšmę randame poetų (Hor. *Ep.* I, 15, 8; *Serm.* I, 4, 31; Ov. *Met.* XIII, 818), retorikos moko Kvintiliano (Quint. VIII, 76), enciklopedisto Plinijaus Vyresniojo (Plin. *Nat. hist.* III, 60) kūrinuose. Vytautas baigia kalbą, kaip ir dera retorikos taisyklės išmanančiam oratoriui, pakiliu raginimu („neminem terreat“, „fidite“, „nolitis deesse“) nebijoti priešų dėl to, kad jie sumušė turkus, pasikliauti Dievo pagalba ir pačių daug sykių įrodyta drąsa. Kalbą palydinčiame sakinyje autorius nekalba apie jos padarytą įspūdį klausytojams, kontrastingai konstatuodamas, kad joje išreikšti Vytauto norai neišsipildė.

Ši Vytauto kalba yra truputį panaši į Livijaus sukurtą Publijaus Scipiono kalbą, pasakytą kariuomenei prieš Ticino mūšį, kuriame romėnai susigrūmė su Hanibalu. Publijus Scipionas pabrėžia, kad

jis turėjo ir sausuma, ir jūra sukarti netrumpą kelią, kol susidūrė su priešū, stengiasi akcentuoti, kad priešas yra nusilpęs: pereidama Alpes, Hanibalo kariuomenė neteko net dviejų trečdalių pėstininkų ir raitininkų, taigi, žuvo daugiau, nei liko gyvų, o išlikusieji išsekinti bado, šalčio, drėgmės, susižaloję – tai jau tik priešo likučiai, o ne priešas. Romėnai tikrai laimės, nes aukštesniosios jėgos yra jų pusėje (Liv. XXI, 40)²⁰. Matome, jog abu karvedžiai naudoja panašius argumentus: nurodo, kad ilgai keliavę susidursią su tarsi vengusiu lig šiol susigrumti priešū, abu stengiasi įrodyti, kad priešas silpnesnis, sumenkinti jį. Esama ir tam tikro abiejų kalbų situacijos panašumo: ir romėnai, ir lietuviai tada pralaimėjo. Sunku tvirtai pasakyti, bet galima bandyti spėti, kad Kojalavičius, pastatydamas Vytautą šalia garsiojo romėnų karvedžio, norėjo ne tik prilyginti jį romėnui, bet ir pasakyti, kad pralaimėjimų yra patyrę visi. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad Kojalavičius perrašė Livijaus kalbą. Jo sukurta Vytauto kalba gerokai trumpesnė už Scipiono pasakytąją, jis dėsto savais žodžiais ir sakiniais, nieko nepasisavindamas. Bendrybės būtų greičiau sąlygotos karvedžio kalbos prieš mūsų topikos, kurią *Lietuvos istorijos* autorius, be abejo, puikiai išmanė ir sumaniai pasinaudojo. Jis galėjo didžiuotis įdėjęs į Vytauto lūpas nė per nago juodymą neprastesnę kalbą už garsiojo Kartaginos nugalėtojo kalbą. Beje, tai vienintelė tiesioginė, taigi, tekste itin išskirta karvedžio kalba kariams visoje *Lietuvos istorijoje*. Ja Kojalavičius pagerbė žymiausią, jo nuomone, Lietuvos valdovą²¹.

²⁰ Panašaus pobūdžio yra ir kitos Livijaus sukurtos karvedžių kalbos: Liv. XXI, 43–44; XXVI, 41, 3–15; XXXVI, 17, 2–6.

²¹ „Alexander Vitoldus Magnus Lituaniae Dux renunciatus novam Reipublicae fortunam orditur, quae quamquam hactenus non poenitenda fuerit et deinceps satis florens, nunquam tamen aut rerum gestarum gloria, aut imperii amplitudine augustior, quam Vitoldo Principe“ (Ko. II, p. 34) – „Paskelbus Aleksandrą Vytautą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, prasidėjo valstybėje klestėjimo laikai; tiesą sakant, ir prieš jį, ir po jo valstybė klestėjo, tačiau niekada ji nei žygių šlove, nei valdomų žemių platumu nebuvo didingesnė, kaip viešpataujant Vytautui“ (p. 332).

Kojalavičiaus kūrinio tekste yra trys (Ko. I, 16, 83, 149) tautos, bendruomenės susirinkimų kalbos. Turbūt įspūdingiausia šio tipo kalba būtų Vaiveučio kalba prūsų ir alanų genčių susirinkime: „Cum igitur inter publica gentis comitia privatus de praeficiendo uno duce sermo fuisset illatus et plerique propensas sententias ad rempublicam sub commune caput redigendam aperte prae se ferrent, petita acceptaque dicendi copia, ancipites adhuc reliquae concionis animos in suas partes eum agresti hac oratione pertraxisse traditur. *Nisi, inquit, apibus ipsis stultiores essetis, res, de qua agitis, pridem concordiam apud vos atque optatos eventus habuisset. Nam quibus res familiaris inter manus est, probe scitis tanto apum examini unicum regem praeesse, penes quem sint imperia, reliquis obsequendo intentis. Ille solus operas singulis dispensat, ille ocio torpentes nec laboris ferentes alveori velut civitate extorres agit, caeterae vero, in obsequium promptae, designatis laboribus studiose instant nec prius quiescunt, quam opus ad numeros absolutum advertant. Haec, quae in singulos dies sub vestris oculis agi certi estis, in vestra commoda prudenti imitatione transferite. Renuntiate unum principem, cuius imperio libertas vestra permittatur. Ille de controversiis decernat, iniurias caedesque arceat, fas ac iustum tueatur, securitati publicae provideat. Quod ut recte atque ex officio exequi possit, vitae mortisque ius ei in omnes cum plena potestate esto.* Mirum quanto ut dicentem silentio, ita cum dicere desiisset, plausu, concio sit prosecuta“ (Ko. I, 16)²².

²² „Taigi pasakojama, jog jis, kai viešame genties susirinkime tas ir kitas kalbėjo, kad reikia paskirti vieną vadą visiems, o daugelis, iš širdies tam pritardami, skelbė nuomonę, jog valstybė privalanti turėti bendrą valdovą, paprašęs žodžio ir patraukęs į savo pusę svyruojančius susirinkimo dalyvius šitokia žemdirbio kalba: „Jeigu jūs nebūtumėte kvailesni už bites, – jis sakė, – tai jau seniai būtumėte susitarę dėl svarstomo dalyko ir jį užbaigę taip, kaip trokštate. Juk visi, kurie turite kokį turta, puikiai žinote, jog bičių spiečiui vadovauja bitinas, kuris įsakinėja, kitos atidžiai jo klauso. Jis vienas skirsto kitoms darbus, jis iš avilio nelyginant iš miesto išveja tas, kurios tinginiauja bei vengia dirbti, tuo tarpu kitos, netrukdomos paklusti, kruopščiai dirba joms skirtus darbus, nesiils, kol tinkamai neužbaigia viso reikalo. Jūs regite, kas kiekvieną dieną aplinkui dedasi, todėl savo labui seekite tuo, kas išmintinga. Paskelbkite vieną valdovą, kurio

Kalba turi ilgą paruošiamąjį sakinį, pirmiausia pranešantį apie skirtingas susirinkimo dalyvių nuostatas: kažkas piršo vieno tautos vado mintį, daugelis siūlė valstybei uždėti visuomenės valdžią („commune caput“). Tuomet Vaidevutis, lyg kokios demokratinės valstybės (juk jokios valstybės dar nėra, tėra tik neorganizuotai gyvenančios gentys) pilietis, genčių susirinkime paprašė žodžio ir gavo jį („petita acceptaque dicendi copia“). Tam dalykui apibūdinti autorius pavartoja retą ir iškilmingą junginio „dicendi copia“ reikšmę, išsakančią kalbėjimo galimybę, o ne stiliaus turtingumą. Tokios reikšmės nerandame Livijaus veikale, o Tacitas šį junginį tokia reikšme yra pavartojęs tik vieną kartą („data dicendi copia“)²³. Paruošiamasis sakinyss pasako ir kalbos įspūdį klausytojams, jos rezultata: kalbėtojui pavyko patraukti svyruojančius klausytojus į savo pusę („ancipites animos in suas partes... eum hac oratione pertraxisse traditur“), pavyko įtikinti. Pati Vaidevučio kalba prasideda ne siekiu įgyti klausytojų palankumą, ne jų pašlovinimu, o suniekinimu: jis išvadina juos kvailesniais už bites. Suniekinimo principas yra jau antikinėje retorikai žinomas dalykas: juo pelnomas klausytojų dėmesys kalbėjimui ir nepasitenkinimas savimi ar esama padėtimi, noras pasitaisyti, nebūti tokiems, kaip apibūdina oratorius (*Rhet. ad Her.* I, 8). Po suniekinimo kupinos įžangos einantis oratoriaus argumentas irgi yra originalus. Autoriaus išmintingai sugalvota, kad jo kūrinio kalbėtojas turi pateikti valstietiš-kai gyvenantiems ir valstybės instituto neturintiems žmonėms jiems suvokiamus pavyzdžius. Vaidevučio kalbėjimas skirtas ūkį turintiems („res familiaris inter manus est“) žemdirbiams. Visi jie laiko bičių, tad turi suprasti su šių gyvūnėlių gyvenimu susijusį argumento pagrindą: bičių bendruomenė yra valdoma vieno valdovo. Ši mintis yra perimta

įsakymais būtų laiduojama laisvė. Tegu jis sprendžia ginčus, draudžia skriausti ir žudyti, tegu saugo, kas dievų nulemta ir teisėta, tegu rūpinasi visų saugumu. Kad jis galėtų visa tai vykdyti teisingai, kaip reikalauja jo pareigos, tegu turi teisę ir visišką galią lemti visų gyvybę ir mirtį“. Nuostabu, kaip tylėjo susirinkusieji, klausydamiesi jo žodžių, o baigus kalbėti – kaip plojo“ (p. 50).

²³ „Suteikus galimybę kalbėti“ (Tac. *Ann.* XII, 62, 1).

iš romėnų autorių: ir Varonas, ir Vergilijus, ir Kolumela rašo, kad bitės iš prigimties gyvena bendruomenėmis ir tvarkosi kaip monarchinės valstybės (Varr. *R. rust.* III, 16; Verg. *Georg.* IV, 215–218; Col. IX, 9,1; 9, 5; IX, 11, 1; 11. 2). Pasak Vergilijaus, nei Egiptas, nei Lidija, nei partų ar medų tautos taip nesaugo, taip negerbia karaliaus, kaip bitės. Mat karalius užtikrina jų visuomenės vienybę: kol karalius gyvas ir sveikas, visuomenė yra persmelkta vienos idėjos, jo netekus, prasideda nelaimės ir virsmai (Verg. *Georg.* IV, 210–214). Beje, bičių valstybės galva ir karaliumi (rex) Antikos autoriai vadina bičių motinėlę, laikydami ją vyriškos lyties gyvūneliu. Kojalavičius nė vieno minėto autoriaus necituoja žodis žodin, tas pačias mintis jis išreiškia savaip. Jo tekste randame tik būtinų šios tematikos bendrų su Antikos autoriais pavienių žodžių: „rex“, „imperium“, „civitas“, „opus“ (variantas: „opera“), „examen“. Kalbėdamas apie spiečiaus karalių, lietuvių istorikas pabrėžia jo turimą teisę įsakinėti, *imperium*, apibūdindamas ją daugiskaitos forma „imperia“, tuo, matyt, siekdamas apimti visą monarcho valdžią, įvairias jo teises. Jos truputį detalizuojamos, nurodant, kad karalius (jo svarba akcentuojama, anaforiškai pakartojant įvardį „ille“) paskirsto bitėms darbus ir prižiūri, kad jos nedykinėtų, negailėstingai išvydamas iš spiečiaus tingines. Karaliaus pavaldinėms bitėms būdingos dvi ypatybės: paklusnumas ir darbštumas. Jos abi pabrėžtos, kelis kartus apie tai pasakant („reliquis obsequendo intentis“; „in obsequium promptae“; „designatis laboribus studiose instant nec prius quiescunt, quam opus ad numeros absolutum advertant“). Išsamiai parėmęs monarchijos tipo valstybės egzistenciją bičių gyvenimo pavyzdžiu, Vaidevutis, kaip ir dera geram oratoriui, kalbos pabaigoje nuo argumentų pereina prie raginimų. Iš pradžių jis ragina pasekti bičių pavyzdžiu, o paskui aiškiai pasako: „Renuntiate unum principem, cuius imperio libertas vestra permittatur“²⁴. Jis pakartoja tą patį žodį „imperium“, kuris kalbant apie bičių gyvenimą reiškė tvarkingo

²⁴ Pažodinis vertimas skambėtų taip: „Paskelbkite vieną valdovą, kurio valdžiai būtų pavesta jūsų laisvė.“ Vertė straipsnio autorė.

bendruomenės gyvenimo pagrindą. Žodis „libertas“ čia reiškia ne įstatymais besivadovaujančių piliečių laisvę, o pražūtingą anarchiją, iki tol viešpatavusią, kaip autoriaus parodyta aukščiau ir kaip galima numanyti iš tolesnio sakinio, šiose gentyse. Tokia prasme šį žodį yra vartoję Tacitas (Tac. *Ger.* XI, 2), Livijus (Liv. XXIV, 2, 14) ir kiti romėnų autoriai (Quint. VI, 2, 16; Cic. *De or.* I, 226). Tad kalbėtojo pavartota antitezė (imperium – libertas) nuspalvina jo raginimą teigiama prasme: *imperium* yra tvarkos saugojimas, o *libertas* – palaidumas. Toliau nurodytos būsimo valdovo funkcijos yra išsakytos liepimo ir raginimo būdu: „decernat“, „arceat“, „tueatur“, „provideat“. Būsimoji valdovo veikla pateikta gradacijos principu. Pradedama nuo to, kad valdovas spręs pavaldinių nesutarimus („de controversiis decernat“), paskui pasakoma, kad jis tramdys smurtą ir žudynes („iniurias caedesque arceat“). Po to teigiama, kad jis sergės dieviškųjų priesakų (*fas*²⁵) ir žmonių išleistų įstatymų (*iustum*) vykdymą. Daugelis romėnų autorių, taip pat ir istorikų, yra dažnai vartoję junginį „ius ac fas“ (arba „fas iusque“, arba „ius fasque“ ir pan.), išreiškiantį esmines, romėnų nuomone, pagrindines civilizuotos visuomenės egzistencijos kategorijas (Sall. *Con. Cat.* 15. 1; Liv. I, 2, 32; III, 55; VII, 6, 32; VIII, 10, 39; XXIII, 12; XXVII, 17; XXX, 31; XXIII, 33; XLII, 21; XLV, 33; Tac. *Hist.* I, 44; III, 5 etc.). Tarp šių sąvokų nėra priešpriešos, veikiau sąvoka „fas“ paremia sąvoką „ius“²⁶. Kojalavičius šį junginį išreiškia savaip („fas ac iustum“), bet jo reikšmė yra ta pati. Galop kalbėtojas pasako, jog valdovas numatys visuomenės ramybę užtikrinančias priemones („securitati publicae provideat“). *Securitas publica* – tai maištų, sąmokslų ir perversmų pavojų visuomenėje nebuvimas. Tokia prasme jį vartoja Antikos autoriai (Tac. *Agr.* 3, 1; Plin. *Epist.* X, 58, 7; Vell. II, 103, 4). Idant valdovas galėtų tai vykdyti teisingai („recte“)

²⁵ Fas < for, fatus sum, fari – kalbėti, sakyti. Fas – tai, kas dievų pasakya ir tuo pačiu leista žmonėms.

²⁶ Милан Бартошек, *Римское право: Понятия, термины, определения*, пер. с чешского Ю.В. Преснякова, Москва: Юридическая литература, 1989, р. 46–47.

ir taip, kaip reikalauja pareigos („ex officio“), jam reikia suteikti absoliučią valdžią („ius vitae mortisque“, „plena potestas“). Vaidevutis baigia kalbą labai iškilinga, tarytum koks užkeikimas skambančia forma „esto“ („tebūnie“). Autoriaus nusakyta klausytojų reakcija, jam kalbant („quanto silentio“) ir pabaigus kalbą („plausu“), rodo, jog oratorius pasirinko teisingą taktiką.

Valstybės valdymo įstaigoje – Senate – pasakytos kalbos pavyzdžiu galėtų eiti tokia Lietuvos Senato pirmininko kalba: „Princeps igitur Lituani Senatus Albertus Tabor, Vilmensis Pontifex, e loco surgens, simplici, sed plena diviniore cuiusdam auctoritatis oratione Regem affatur: „*Nulla nostra culpa, sed aliquorum ambitiosorum calliditate exacerbato tuo in nos animo tulimus hactenus iram tuam, uti officium subditorum in obsequio constantium exigebat. Adversati sumus non tuis Regiis edictis, sed cupiditatibus privatorum, qui instituta ac iura Lituaniae, Divorum Maiorum tuorum tuoque iureiurando sacrosancte firmata tuae auctoritatis abusu convellere contendunt. Principem te meum, collegarum meorum ac universae Lituaniae agnosco ac veneror, at simul tuum atque Lituaniae Pontificem me esse sentio. Pro eo itaque, quod divinitus mihi impositum onus incumbit, non ignoro meo me officio stringi ad revocandum Te ab eiusmodi consiliis, quae iuribus nostris tuoque iuramento sunt adversa. Quisquis nostrum ea violare attentat, Deum ipsum cordium testem scelerumque vindicem obtestor, ne inultum sacrilegium caput relinquat*“. Vix ea prolocuto Antistite, Rex subito paralyti tactus, omnes trepidatione ac stupore complevit“ (Ko. II, 305–306)²⁷.

²⁷ „Tada lietuvių senato pirmininkas, Vilniaus vyskupas Vaitiekus Taboras, pakilęs iš vietos, ir kreipėsi į karalių paprasta, bet nepalyginant kažkokio dangaus įkvėpimo kupina kalba: „Kažkokiems pasipūteliams klastingai sukursčius prieš mus, nieko pikta nepadariusius, tavo širdį, lig šiol kentėme tavo rūstį, kaip ir dera valdiniams, klausantiems savo valdovo. Sukilome ne prieš tavo karališkusius potvarkius, bet prieš užmačias atskirų žmonių, kurie, pažeisdami tavo valią nepaisė nei Lietuvos papročių, nei teisių, patvirtintų tavo doringųjų senelių bei tavo paties priesaika. Reiškiu tau savo pripažinimą ir pagarbą, kaip savo bei savo artimųjų ir visos Lietuvos valdovui, tačiau kartu jaučiuosi esąs tavo ir

Nors ši kalba yra vieša, ji iš esmės skirta vienam asmeniui, būtent, karaliui, įtikinti. Parengiamuoju sakiniu pristatomas kalbėtojas ir apibūdinama būsimoji jo kalba: ji buvusi neįmantri, nuoširdi („simplex“), bet veikiama kažkokios neeilinės, dieviškesnės galios („divinioris cuiusdam auctoritatis“). Kalbos įžangoje oratorius nusako situaciją: Senato nariai ligi šiol pakentė karaliaus nirštą („iram“), kilusį ne dėl narių kaltės („nulla nostra culpa“), bet dėl kai kurių šališkai elgtis nusistačiusių asmenų intrigų („aliquorum ambitiosorum calliditate“), nuteikusių jo širdį prieš Senatą („exacerbato tuo in nos animo“). Kalbėtojas pabrėžia, jog Senatas pakentė karaliaus rūstybę dėl pavaldiniams būtinos paklusnumo pareigos („uti officium subditorum in obsequio constantium exigebat“). Kitame sakinyje situacijos aptarimas natūraliai pereina į įtikinėjimo argumentų dėstymą. Kalbėtojas pradeda sakinį žodžiais „adversati sumus“, kontrastuojančiais su ką tik išdėstytais teiginiais. Šie žodžiai apibūdina dabartines Senato nuotaikas bei veiksmus ir pabrėžia jo pasipriešinimą: „esame sukilę“. Oratorius vėl nekaltina karaliaus, aiškindamas, kad Senatas priešinasi ne karaliaus potvarkiams, bet atkakliems pavienių asmenų siekiams („cupiditatibus“), suponuojantiems pražūtingą jų veiklą: piktnaudžiaudami karaliaus autoritetu („tuae auctoritatis abusu“), jie siekia išrauti Lietuvos valstybės šaknis („convellere“), išgriauti jos pamatus – papročių, įpročių, nerašytų bendruomenės susitarimų reglamentuojamas visuomenės elgesio bei veiklos normas („instituta“) ir išleistus įstatymus („iura“). Oratorius primena, kad karalius yra prisiekęs („iureiurando“) jų laikytis. Pabrėždamas jų neliečiamumą, jis pavartoja du šventumą reiškiančius žodžius. Karaliaus protėviams jis

Lietuvos ganytojas. Turėdamas galvoje tas didžias užduotis, kurias man kelia Dievo užkrauta našta, manyčiau, jog mano pareiga atitraukti tave nuo sumanymų, kurie prieštarauja ir mūsų teisėms, ir tavo priesaikai. Kas susigalvotų visa tai pažeisti, tam aš šaukiuosi į teisėjus Dievą, tyrų širdžių liudytoją ir keršytoją už nusikaltimus, maldaudamas, kad nepaliktų nenubaudęs šventvagio“. Kai vyskupas užbaigė šią kalbą, karalių ištiko paralyžius, o šitai visiems įvarė baimės ir siaubo“ (p. 583).

kaip epitetą prideda žodį „divi“²⁸, reiškiantį tai, kad jie yra nukeliauč pas Dievą („divorum maiorum“). Ir buvusių, ir dabartinio karaliaus pasiryžimas laikytis lietuvių papročių ir įstatymų šventai sutvirtintas priesaika. Didžiam sutvirtinimo šventumui ir neliečiamumui apibūdinti oratorius pasirinko itin šią savoką pabrėžiantį sudurtinį žodį „sacrosancte“²⁹. Kitas simetriškai sudėtas sakinyse paremtas kontrasto įtampas: viena vertus, kalbėtojas pripažįsta savo, senato ir visos Lietuvos lojalumą karaliui, o antra vertus, pradeda jį pulti, parodydamas savo viršenybę: jis jaučiąs ir karaliaus, ir Lietuvos vyskupu. Abiejose sakinio pusėse pavartotas žodis „Lietuvos“ („Lituaniae“) parodo kiekvieno sando svarbą ir palaiko pusiausvyrą. Savo galią oratorius aiškina Dievo jam duota našta („divinitus mihi impositum onus“) ir, pavartodamas litotės figūrą, pareiškia suvokias („non ignoro“), kad yra susaistytas pareigos („meo me officio stringi“) atkalbėti karalių nuo valstybės įstatymams ir savo paties priesaikai („iuribus nostris tuoque iuramento“) prieštaraujančių sumanymų. Įdomu, kad kito sakinio pradžioje einančiame šalutiniame sakinyje pavartotas ne galimybę galėjęs išreikšti konjunktyvas, o tiesioginė nuosaka, tvirtai teigianti sumanymų nepaisyti įstatymų ir priesaikos buvimą, tad drauge – ir netiesioginį karaliaus apkaltinimą. Žinoma, tai pasakyta labai atsargiai ir taktiškai: „quisquis nostrum ea violare attentat“ („kas iš mūsų bando tai pažeisti“)³⁰. Kalba tradiciškai turi baigtis raginimu, tačiau šios kalbos sakytojas pabaigoje kreipiasi ne į tą asmenį, kurį įtikinėja, ne į karalių, o į patį Dievą, permatantį žmonių širdis („cordium testem“) ir keršijantį už nusikaltimus („scelerumque vindicem“), melddamas, kad nepaliktų šventvagystės nenubaudęs. Nors autorius charakterizavo kalbą kaip paprastą, tačiau iš tiesų ji

²⁸ Žodis „divus“ (iš *deivos) reiškia tą patį, kaip ir žodis „deus“ – dievas. Plg.: „maxime divum“ (Enn. *Ann.* 456); „divis volentinus“ (Cato, *De agr.* 141, 1); „quae quoique divo decorae sint hostiae“ (Cic. *De leg.* II, 20).

²⁹ Šis žodis sudarytas iš dviejų, lietuviškai vienodai verčiamų žodžių „sacer“ („šventas“) ir „sanctus“ („šventas“).

³⁰ Vertė straipsnio autorė.

yra puikiai sukomponuota ir įtaigi. Tai liudija ir jos padarytas išpūdis karaliui: jį net ištko paralyžius.

Tiesioginio pobūdžio pasiuntinių kalbėjimas ir atsakymai jiems Kojalavičiaus kūrinyje paprastai sudaro neilgas kalbas. Būdingas tokios kalbos pavyzdys būtų Vytauto atsakymas imperatoriaus pasiuntiniams: „Nondum abierant e conspectu Poloni, cum Caesarei legati iussi sunt mandata sui Principis explicare. Prolixa illi Caesareae benevolentiae contestatione praemissa in itae recenter cum Caesare ac Crucigeris amicitiae symbolum insigni opere ex auro argentoque elaboratum Draconem obtulerunt postularuntque, ut quasdam novi foederis leges iureiurando firmaret. Ad haec Vitoldus: „*Amicissimi Principis hospitale munus, grata accepto voluntate at novarum amicitiarum symbola nulla novi. Ad perpetuitatem veteris amicitiae sat superque sufficit praeteritum foedus, quantumvis nulla iuramenti religione firmatum. Fides, verbo Principum obligata, incerta esse non potest*“. Haec publice, privatim vero actum est de maturanda inauguratione tempusque designatum ad XVI Kal. Octob. sequentis anni“ (Ko. II, 133–134)³¹. Parengiamaisiais sakiniais autorius išdėsto pasiuntinių atvykimo aplinkybes ir jų reikalavimus, nepatikslindamas, kokius naujos sutarties punktus („novi foederis leges“) jie reikalavo patvirtinti priesaika. Tačiau iš Vytauto atsakymo aišku, kad ar tokie reikalavimai, ar pati priesaikos situacija jam atrodė nepriimtini ir jis išsisuko, gana diplomatiškai pasiuntiniams atsakydamas. Kaip ir

³¹„Karštomis lenkų pasiuntinių pėdomis atvyko imperatoriaus žygūnai, savo valdovo įpareigoti patikslinti susitarimą. Patikinę, jog imperatorius po senovei esąs Vytautui palankus, jie įteikė dovaną, nepaprasto grožio meno kūrinių – iš aukso bei sidabro padarytą drakoną, simbolizuojantį santarvės sutartį, neseniai sudarytą su kryžiuočiais bei imperatoriumi, ir pareikalavo priesaika patvirtinti kai kuriuos naujos sutarties straipsnius. Į tai Vytautas tarė: „Su dėkingumu priimu savo didelio draugo dovaną, rodančią valdovo palankumą, nors pats manau, kad nereikia naujų draugystės įrodymų. Senosios draugystės pastovumui laiduoti visiškai užtenka ankstesnio susitarimo, nepaisant to, kad jis nepatvirtintas jokia priesaika. Negalima abejoti tuo, ką sykį tarė valdovo lūpos“. Šitaip jis kalbėjo viešai, tuo tarpu slaptomis susitarė pagreitinti pakėlimą į sostą ir nustatė, jog tai įvyks kitų metų rugsėjo 16“ (p. 423–424).

derėjo, jis pradėjo nuo dėkojimo. Malonūs pirmojo jo kalbos sakinio žodžiai („amicissimi“, „hospitale“, „grata“, „amicitarum“) išreiškia ir padėką už dovaną, ir draugiškus jausmus jos siuntėjams. Bet dėkin-gumo pareiškimu šio sakinio funkcija neapsiriboja: antroje jo dalyje kalbėtojas pradeda įrodinėjimą, teigdamas, jog nereikia jokių naujų draugystės patikinimų („symbola“³²). Šį teiginį plėtoja kitas dviem sakiniiais išdėstytas argumentas: idant seniau užsimezgusi draugystė būtų amžina („ad perpetuitatem veteris amicitiae“), užtenka sočiai ir net perdaug („sat superque“³³ sufficit“) buvusios sutarties, nors ši ir nesutvirtinta jokia priesaikos saitu („nulla iuramenti religione“). Tad kalbos pabaigoje vyrauja ryšio, saito, pririšimo semantika: žodis „religio“ pirmiausia reiškia šventą, nenutraukiamą įžado ar pažado saitą³⁴, o paskutiniame sakinyje žodis „fides“ yra suderintas su žodžiu „obligata“ („surišta“). „Fides“ yra ištikimybė nusistatytiems princi-pams, duotojo žodžio laikymasis. Pridėdamas prie šio žodžio priedėlį „verbo Principum obligata“³⁵, kalbėtojas sustiprina žodžio „fides“ prasmę. Kalba neturi tradicinės, tiesmuko raginimo nuspalvintos pabaigos, bet retorinė litotės figūra („incerta esse non potest“), kuria ji baigiama, nuskamba gana emociškai ir pabrėžia išdėstytos pozicijos tvirtumą ir būtinybę ją priimti.

Iš apžvalgos matyti, jog Kojalavičiaus deliberatyvinės kalbos yra sukurtos pagal antikinių retorikos žinovų patarimus. Jose vyrauja raginimų ir patarimų nuostata, nėra pasakojimų, nėra nukrypimų, pa-teikiami įtikinami pavyzdžiai, kalbėtojai argumentuoja savo teiginius.

Epideiktinė kalba. Epideiktinių kalbų tikslas yra parodyti (graik. ἐπίδειξις, o lot. „demonstratio“ reiškia parodymą) gražiasias ir gėdin-gąsias žmonių gyvenimo puses. Tokios kalbos gali baigtis raginimu ar

³² Šis žodis autoriaus pavartotas ne klasikinės lotynų kalbos reikšme. Reikš-mė „patikinimas“, „savo tiesos ar tikėjimo skelbimas“ atsirado Viduramžiais.

³³ Junginys „sat (satis) superque“ yra senas, dažnai vartotas romėnų autorių (Pvz., Verg. *Aen.* II, 642; Liv. XXXVII, 55, 2; XXV. 32. 6; XLI. 25, 8; Tac. *Ann.* IV, 38 etc.).

³⁴ Žodis bendrašaknis su veiksmažodžiu „religare“ („surišti“, „pririšti“).

³⁵ „Susiaistytas valdovų žodžio“. – Vertė straipsnio autorė.

kvietimu. Kadangi iškelimas to, kas gražu ir neigiamas vertinimas to, kas nedora, savaime kviečia siekti gėrio ir grožio, galima tarti, kad jos turi tam tikro semantinio bendrumo su deliberatyvinėmis (tarimosi) kalbomis. Tą bendrumą yra pastebėjęs dar Aristotelis (Arist. *Rhet.* 1366b 35). Tačiau epideiktinės kalbos skiriasi nuo deliberatyvinių tuo, kad neturi stipriai išreikštos raginimo, įtikinėjimo nuostatos, gražūs dalykai jose giriami, o nedori peikiami, nesistengiant tiesmukai ką nors mokyti. Antikoje epideiktinės kalbos buvo sakomos laimėto karo ar kokios nors kitos valstybės sėkmės, valstybinių švenčių, karo lauke kritusių karių laidotuvių ir kitomis progomis. Todėl jos kartais vadinamos iškilmingomis kalbomis³⁶. Epideiktinės kalbos nebuvo dažnas antikinės istoriografijos elementas. Livijaus istorijoje jų reta³⁷. Ir Kojalavičiaus kūrinyje randame tik vieną tokią kalbą, pasakytą iškilminga karūnavimo proga. Dar esama dviejų dialogo būdu susietų sakinių, pasakytų aukščiausių žmonių giminės valdovų jų susitikimo proga, bet šis kalbėjimas nėra tikra viešoji kalba.

Puikiai sukurtą epideiktinę kalbą vyriausiasis maršalas pasakė Aleksandro vainikavimo proga: „*Superi ipsi, nomen Iagelonium, Patris Casimiri imago atque ab antiquo in domo vestra Magni Lituaniae Ducatus solium te hodie Principem nostrum crearunt, renunciarunt. Accipe igitur nudum expeditumque ferrum, ut Te ipsum in hostes fortem, erga nos integrum iustumque exhibeas in hoc imperio, quod a nobis eiusmodi accipis, ut si provide ac vigilanter agere volueris, opibus ac viribus facile quo suis alios Principes sis aequaturus. Virgam ensi maiorum more adiungo, ut intelligas clementia ac severitate temperandum Tibi imperium. Non ad exterorum instituta ac leges ratio gerendi instruenda erit, sed ad Lituatorum morem Vitoldique exemplum, a quo si in latus alterutrum deflexeris, nos, Te ipsum, Rempublicam praecipitabis. Negotiis periculosis ac nimis ne tua te sponte involvas,*

³⁶ Vinzenz Buchheit, *Untersuchungen zur Theorie des Genos Epideiktikon von Gorgias bis Aristoteles*, München: Max Heuber Verlag, 1960, p. 24.

³⁷ Henri Bornecque (*op. cit.*, p. 398) nurodo, kad Livijaus istorijoje rastos tik dvi epideiktinės kalbos.

nulla vero solus tracta, sed laborem ne unum obruat, in alios divide“ (Ko. II, 260)³⁸. Šios kalbos sakytojas iš karto prabyla iškilmingai ir oriai. Įžangą jis pradeda sudėtinga retorine dieksodo figūra, iš eilės apžvelgiančia norimą išreikšti dalyką: iš pradžių kalbėtojas pamini toli esančias aukštąsias jėgas („superi“), paskui – jau arčiau esantį garbingą Jogailaičių vardą („nomen Iagelonium“), po to – dar artimesnį Aleksandro tėvo Kazimiero paveikslą („imago patris Casimiri“) ir galop dabar vykstančio renginio priežastį ir objektą – nuo senų laikų giminei priklausantį Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės sostą („Magni Lituaniae Ducatus solium“). Iškilmingumo įžangai teikia ir autoriaus pavartota ne tradicinė perfectum indicativi activi daugiskaitos trečiojo asmens forma, o poetinis jos variantas („crearunt“, „renunciarunt“). Šiedu ilgi baigiamieji įžangos žodžiai, antikinės retorikos požiūriu, teikė tekstui pakilumo. Toliau einančioje pagrindinėje kalbos dalyje kalbos sakytojas, įteikdamas būsimam valdovui regalijas, paaiškina jų prasmę. Įteikiamas kardas apibūdintas dviem identiškais, tos pačios reikšmės epitetais („nudum et expeditum“), taip itin pabrėžiant tai, kad ginklas visada turi būti paruoštas, kad jo turėtojas kiekvieną akimirką turi būti pasirengęs jį panaudoti. Kardas esąs valdovo santykių su priešais ir savaisiais simbolis. Jis reiškia, kad valdovas turi būti narsus („fortem“), kovodamas su priešais ir atlikti absoliučiai visas priedermes saviesiems pavaldiniams. Kalbėtojas žodį „integer“, reiškiantį vientisumą, nepažeistumą, nesumažintą būvį, čia vartoja

³⁸ „Patys dievai, Jogailaičių šeimos šlovė, tėvo Kazimiero paveikslas ir nuo seno Jūsų namams priklausęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostas šiandieną tave išrinko ir paskelbė mūsų valdovu. Taigi priimk apnuogintą ir kovai parengtą kalaviją, kad su priešais būtumei narsus, o su mumis nepalenkiamas ir teisingas, naudodamasis valdžia, kurią iš mūsų gauni, kad, apdairiai ir budriai sugalvojęs veikti, turtais bei jėgomis prilygtumei bet kuriems valdovams. Rykštę pagal prosenelių paprotį pridedu prie kalavijo, kad suprastumei, jog valdyti neįmanoma be atlaidumo ir griežtumo. Veikti turėsi ne pagal svetimųjų nuostatus ir įstatymus, bet pagal lietuvių papročius ir Vytauto pavyzdį, o jeigu nuo jo nukrypsi į katra pusę, pražudysi mus, pats save ir valstybę, Neapsisunkink itin pavojingais ir ypač svarbiais darbais, vienas nesiimk nešti visos naštos, bet padalyk ją tarp kitų, kad nenulenktų tavo pečių žemyn“ (p. 543).

taip pat, kaip Tacitas, parašęs, jog imperatoriaus Vespasiano sūnus Titas meldė tėvą į jo poelgius žvelgti, pasitelkus visus savo asmenybės sandus („integrum... se filio praestaret“),³⁹ arba Gelijus, į vieno filosofo lūpas įdėjęs patarimą draugui leisti dukteriai atlikti visas motinos priedermes („sine eam integram matrem esse filii sui“)⁴⁰. Kardas esąs ir valdovo teisingumo ženklas. Be to, kardas įteikiamas ir tam, kad valdovas, ėmęsis veikti įžvalgiai ir budriai („provide ac vigilanter“), materialių dalykų gausa ir fizinėmis jėgomis prilygtų kitiems valdovams. Rykštė, valdovo galios bausti pavaldinius ženklas, pridedama tam, kad valdovas gebėtų rasti valdžios pusiausvyrą („temperandum Tibi imperium“) tarp atleidumo ir griežtumo. Sakydamas, jog rykštė pridedama protėvių papročiu („more maiorum“), kalbėtojas pereina prie patriotizmo idėjos persmelktų priesakų būsimajam valdovui. Jie išsakyti labai kategoriškai: kalbėtojas nevartoja galimybę bei nekonkretybę reiškiančių konjunktyvo formų. Pasitelkęs reikiamybės dalyvį, jis tiesiai šviesiai pareiškia, kad valdovo darbų ir žygių atlikimo pagrindas („ratio gerendi“) turės būti įtaisytas („instruenda erit“) ne pagal svetimšalių nuostatus bei principus („non ad exterorum instituta ac leges), bet pagal lietuvių paprotį ir Vytauto pavyzdį („ad Lituonorum morem Vitoldique exemplum“). Valdovo nukrypimo nuo šios linijos rezultatas išreikštas si reale sąlygos sakiniu, itin pabrėžiančiu įsitikinimą teiginio teisingumu ir tikroviškumu: nukrypęs į kurį nors šoną valdovas parbloks žemyn galva („praecipitabis“), kitaip tariant, sužlugdys viską. Žlugimas nusakytas gradacijos principu: pradedama nuo žemiausios pakopos, valdinių, paskui paminimas pats valdovas ir galop valstybė. Į sakinio pabaigą nukeltas ilgų žodžių junginys „republicam praecipitabis“⁴¹ nuskamba įspūdingai. Papildomos įtaigos jam dar suteikia antrojo asmens vartojimas: „tu sužlugdysi“. Paskutinis kalbos sakinytis maloniai (mandagi konjunktyvo forma

³⁹ Tac. *Hist.* IV, 52.

⁴⁰ Gell. XII, 1, 5.

⁴¹ Šis junginys randamas ir Livijaus istorijoje: Liv. XXII, 12.

„involvas“), bet primygtinai (kategoriškai imperatyvai „tracta“, „divide“) prisako valdovui išmintingai pasverti darbų riziką ir jėgas, nesiiimti veiklos vienam („nulla vero solus tracta“), bet dalytis su kitais. Taip kalbėtojas nurodo idealaus valdovo veiklos gaires.

Dialoginės kalbėsenos elementai. Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje* reta tiesioginės kalbos forma išreikštų dialogų, būdingų grožinės literatūros kūriniams. Randame tik kelis atvejus, kai autorius du trumpus tiesioginio kalbėjimo segmentus sudeda vieną šalia kito, ir jie sudaro dialogą. Tai rodo, jog Kojalavičius stengiasi laikytis istoriografijos žanro dėsnį, nuo jų tik labai nedažnai nukrypdamas. Jis pateikia, pavyzdžiui, tokį pokalbį: „Intolerabili hominis superbia omnem humanam negotii ilius tractationem repellentis ad indignationem motus Archiepiscopus: *desine, inquit, Magister, toties tamque impotenter bellum minari; si quid moveris, nos quoque domi tuae cum bello habebis.* Ad haec excandescens Magister: *Sat abunde legationi meae responsum est, quoniam vero de regia voluntate iam mihi ex tuis verbis constat, ego quoque cauda relicta malo caput aggredi.* Nihil moratus ab discessu legati signa in Poloniam moveri iussit“ (Ko. II, 80)⁴². Kaip ir grožinio veikalo dialoge, čia pasakoma, kodėl lietuvių derybininkas arkivyskupas grasina karu kryžiuočių magistrui, paskui pateikiami kupini savigarbos ir pasitikėjimo savimi jo žodžiai. Tarp tiesioginės kalbos junginių įterptame autoriaus sakinyje parodoma magistro reakcija į grasinimą („excandescens“), o paskui ir jo atkirtis, kuris baigiamas perkeltinės prasmės posakiu: „palikęs uodegą, labiau noriu pulti galvą“ („cauda relicta, malo caput aggredi“). Šį vaizdingą pasakymą, matyt, bus sukūręs *Lietuvos istorijos* autorius, pasinaudojęs

⁴² „Atmetančio bet kokį taikingą reikalo sprendimą žmogaus atkarus išdumdas supykde arkivyskupą. „Liaukis, magistre, – tarė, – daugel kartų šitaip baisiai mums karu grasinęs: jeigu tik pirštą pajudinsi, išvysi mus ginkluotus savo žemėje“. Šitai išgirdęs, magistras net išbalo. „Pakankamai aiškiai atsakėte ir mano žygūnams, – tarė, – vis dėlto dabar, kai iš tavo žodžių man paaiškėjo karaliaus noras, nesigraibstysiu uodegos, o trensiu per galvą“. Kai pasiuntinys išvyko, jis nedelsdamas įsakė pulkams traukti į Lenkiją“ (p. 374).

baltų ir slavų mentalitetui būdinga galvos ir uodegos priešprieša⁴³. Romėnų autorių kūrinuose tokia priešprieša neakcentuojama. Tokiam deliberatyvinio tipo pokalbiui pasibaigus, nusakomi tolesni magistro veiksmai.

Esama ir epideiktinio pobūdžio dialogo, įvykusio Žygmantui susitikus su Šventosios Romos imperijos imperatoriumi Maksimilijonu: „Sigismundus gravi plenaque humanitatis oratione Caesarem allocutus est. Caesare prae gaudii vehementia illud solum prolocuto „*Haec dies, quam fecit Dominus*“, subiecit Sigismundus: „*Hic ipse Deus faciat, hunc conventum nostrum Dominiis nostris atque Reipublicae Christianae universae faustum fortunatumque*“. Iunctis mox amice dextris negotia reliqua in aliud tempus reiecerunt, ut ad stationes suas digressi illustribus viris, salutationis causa accessuris, dexteras auresque commodarent“ (Ko. II, 364)⁴⁴. Parengiamuoju sakiniu pranešama, kad Žygmantas pasakė orią ir civilizuotos valstybės valdovui būdingą kalbą („gravi plenaque humanitatis oratione“). Jos autorius nesukūrė ir nepateikė skaitytojui, teparašęs tik po jos įvykusį trumpą dialogą. Iš jo paaiškėja, kad imperatorius atsakomosios kalbos nepasakė, o džiaugsmą dėl Viešpaties padovanoto susitikimo išreiškė lakonišku, tik („illud solum“) penkis žodžius teturinčiu proginiu sakiniu. Jam atsakydamas Žygmantas truputį plačiau išrutuliojo imperatoriaus mintį, pareiškdamas vilčių ir linkėjimų ateičiai. Tiesioginį kalbėjimą palydinčiame sakinyje autorius praneša apie tolesnį dialogo dalyvių pokalbį ir veiksmus. Tad šis, kaip ir aukščiau apžvelgtas, dialogas natūraliai įsiterpia į tekstą ir suteikia istorijos veikalui beletristinio pobūdžio bruožų.

⁴³ Plg. patarles: „nei galvoj, nei uodegoj“, „gdzie ogon rzadzi, tam głowa bładzi“, „в хвост и в гриву“.

⁴⁴ „Po to pagarbiamai ir mandagiai kreipėsi į imperatorių Žygmantas. Kai susijaudinęs imperatorius tarė: „Štai diena, kurią mums suteikė Viešpats“, – Žygmantas pridūrė: „Tegu Dievas ir padaro, kad šis susitikimas atneštų sėkmę bei laimę mūsų valdoms bei visam krikščioniškajam pasauliui“. Paspaudę po to draugiškai vienas kitam rankas, nutarė susitikti dar kartą ir aptarti visus reikalus, mat kiekvienam rūpėjo kuo greičiau sugrįžti į savo postovį, priimti žymius didikus ir pasitarti su šiais vyrais“ (p. 636).

NETIESIOGINĖ KALBĖSENA

Be tiesioginių kalbų, Kojalavičiaus kūrinyje gausu netiesioginio kalbėjimo. Netiesioginių kalbų *Lietuvos istorijoje* parašyta daug daugiau negu tiesioginių: jų čia randame 321. Netiesioginė kalbėsena turi tam tikrą neapibrėžtumo atspalvį ir iš autoriaus pasakojimo teksto paprastai silpniau išsiskiria už tiesioginę. Tačiau, nepaisant to, netiesioginės kalbos taip pat, kaip ir tiesioginės, tiksliai išreiškia ne autoriaus, o kūrinio personažų mintis, nuomones, sprendimus, jausmus⁴⁵. Mat dauguma naujųjų kalbų jau yra praradusios specialią formą netiesioginei kalbai išreikšti, o lotynų kalba turi tam tikslui skirtas gramatikos priemones. Todėl visai pagrįstai pirmojoje Kojalavičiaus kūrinio dalyje netiesioginės kalbos, kaip ir tiesioginės, išskirtos kursyvu, tuo parodant, kad jos yra kitoniškas teksto elementas.

Kojalavičiaus kūrinio netiesioginės kalbos yra vieno, deliberatyvinių (tarimosi) kalbų, tipo. Šių kalbų sakytojai įtikinėja bei ragina klausančiuosius pasielgti vienaip ar kitaip. Nei teisminių, nei epideiktinių kalbų nerandame. Deliberatyvinio pobūdžio netiesioginė *Lietuvos istorijos* kalbėsena yra įvairaus turinio ir formos. Ją sudaro įvairių susirinkimų, sambūrių, sueigų, valstybės valdymo organų posėdžių kalbos, derybininkų reikalavimai, pasiaiškinimai, debatai, viešas ir neviešas pavienių asmenų kalbėjimas, personažų kalbėjimas su savimi. Tokių kalbų forma pateikiami ir rašytinių dokumentų tekstai: derybų laišakai ir sutartys.

Sambūrių kalbos. Turime netiesioginio kalbėjimo forma perteiktas kelias *Lietuvos istorijos* karvedžių kalbas. Treniota sakosi pasiryžęs susiremti su skitais (Ko. I, 78), Vytenis ragina karius narsiai kautis su lenkais (Ko. I, 179–180), Vytautas skatina karius ryžtingai pulti Naugardo miestą (Ko. II, 44–45) ir pan. Kaip pavyzdį galima pateikti Gedimino kalbą, pasakytą kariuomenei prieš mūšį su rusais:

⁴⁵ А.М. Белов, *Ars grammatica: Книга о латинском языке*, Москва: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2007, p. 271.

„Gediminus antequam in conspectum hostium venisset, iam suos in praelium animaverat. *Satis erat memorasse sua auspicia militumque virtutem tot victoriis probatam. Circumspicerent modo arma manusque, quibus se Duce tot hostium sanguinem fortunate hausissent, et abunde ominum habituros ad certam victoriae spem. Non Prussorum legiones ferro et armis graves ac paene infractas ab adverso stare, quas tamen toties protrivissent, sed Russos, superiorum victoriarum male consistentes reliquias emorientis imperii ultimo at enerves conatus. Impelli tantum parum debere ut suaapte corruant.* Primi pugnantium affectus sine ingenti utrinque damno inter missilia tela desaevierunt“ (Ko. I, 256–257)⁴⁶. Paruošiamasis sakinytis pristato kalbą. Nedarydamas jokios įžangos, Gediminas iš karto imasi įrodinėjimo. Dviem sakiniais išdėsto pirmąjį argumentą: jis yra puikus vadas, o kariai – stiprūs ir narsūs. Iš pradžių ragina prisiminti praeitį: sėkmingą jo vadovavimą („sua auspicia“) ir daugybės pergalių įrodytą karių drasą („militum virtutem“). Antrame sakinyje dar šmėsteli seniau jam vadovaujant („se duce“) karių atliktų sėkmingų žygių priminimas („tot hostium sanguinem fortunate hausissent“), bet jau vyrauja dabarties momentas: dabar kariai turi pažvelgti į savo rankas ir ginklus, dabar turi suvokti, kad tai ir yra tikrasis pergales laidas bei ženklas. Po to Gediminas pereina prie antrojo argumento: priešai esą gerokai silpnesni. Tai ne geležimi šarvuoti, puikiai ginkluoti, nepalaužiami, bet daugybę kartų jų sutriuškinti kyžiuočiai, o rusų galybės likučiai („reliquias“), kurie patys subyrėsia, kariai turi tik truputį juos stumtelėti. Matome, kad ši

⁴⁶ „Gediminas, priešų dar neregėdamas, skatino savo vyrus į kovą. Tegul jie neužmirštą jo paskatų ir savo narsumo, kurį rodė daugelyje pergalingų kovų. Tegu jie užmetą žvilgsnį į ginklus ir rankas, kurios, jo vedamos, sėkmingai liejo galybės priešų kraują, šito užteksią jiems įtikėti būsima pergale. Prieš juos stovį ne ginkluoti ligi dantų plieno ginklais kryžiuočių pulkai, kuriuos jie daugel kartų yra triškinę, nors rodėsi nepalaužiami, o rusai, menki buvusių pergalių likučiai, paskutinės bejėgės, mirstančios galybės nuoliekos. Vieno smūgio bereikia, ir jų kariauna savaimė subyrėsianti. Ir vieni, ir kiti pradėjo kovą, įnirtingai šaudydami strėlėmis ir svaidydami ietimis, tačiau niekam nepadarydami didesnės žalos“ (p. 202).

tradicinio turinio karvedžio kalba yra gražiai simetriškai suręsta: turi keturis sakinius, du iš jų skirti savo paties kaip vado bei kariuomenės stiprybės išskėlimui, kiti du – priešų sumenkinimui.

Karvedžiams tekdavo raginti saviškius ne tik prieš mūšius, bet ir kautynių įkarštyje. Kojalavičius sukūrė tokią situaciją atspindinčią trumpą kalbą: „Ubi sensit Constantinus ab hoste iam lentius praelium cieri, tota acie coepit obequitare, clamare *hostem iam in fugam inclinari, hortari, ne prope partam e manu dilabi permittant victoriam, ad quam nihil amplius desideraretur, praeter modicum omnium simul in hostem impetum*. Nova redit ab oratione Ducis militi alacritas, tantis animis tertio in hostem itur, ut magna parte Scytharum protrita reliqui in apertam fugam abirent“ (Ko. II, 346)⁴⁷. Ši kalba užima tik vieną sakinį, kurio pradžia dar skirta parengiamajam pasakojimui. Karvedys kalba mūšio lauke, kur nėra laiko įžangai. Tad jis iš karto išrėkia („clamare“) argumentą, jog priešai jau linkę trauktis ir pereina prie raginimo neleisti išslysti iš rankų beveik pelnytai pergalei, iki kurios nieko nebetruksta, tik nedidelio visos kariuomenės puolimo. Tolesnis autoriaus pasakojimas rodo, kad kalba pasiekė tikslą: kariuomenė susitelkė ir ryžtingai sutriuškino priešus.

Netiesioginės kalbėsenos būdu Kojalavičius pateikia ir genčių ar tautų susirinkimų kalbas. Įdomios yra dvi šalimais sudėtos ir savotišką dialogą sudarančios lietuvių, žemaičių ir jotvingių susirinkimo kalbos. Čia autorius sukūrė ne pavienių asmenų pasakytas, o kolektyvines Naugarduko rusų didikų ir lietuvių tautos atstovų kalbas. Tuo jos primena, pavyzdžiui, Livijaus sukurtą visų romėnų kalbą, irgi pateiktą netiesioginio kalbėjimo būdu (Liv. XXI, 57, 1–2). Kojalavičius pradeda nuo naugardukiečių kalbos: „Ingens totis comitiis utrinque

⁴⁷ „Kai Konstantinas suvokė, jog skitai jau ne taip smarkiai veržiasi į kovą, ėmė juos supti su visais savo raiteliais; garsiai šaukdamas, jog priešas štai jau besirengiąs sprukti, jis ragino karius nepaleisti iš rankų beveik iškovotos pergalės, kuri, girdi, štai netrukus bus pasiekta, bereikia šiokių tokių pastangų – visiems iš karto smogti paskutinį smūgį. Išgirdę šią vado kalbą, kariai nelyginant įgiję naujų jėgų trečią kartą taip veržliai puolė priešą, kad dalis skitų krito kovos lauke, o kiti leidosi bėgti“ (p. 620).

tumultus ac prope mutua vis. *Novogrodenses aliique iuris Litvani, sed Russicarum familiarum proceres Reipublicae causa neutrarum se partium esse testabantur illi Principi cum obsequio accessuros, quem utriusque gentis concordia dedisset. Si tamen pacis ineundae rationem optimam apud Senatum libere proferre fraudi sibi futurum non esset, secure auctores fore, ut externum aliquem Principem, qui liberum ab omni factione animum ad imperium adferret, suis votis quaerent. Esse Regi Russiae Danieli filium, imperio maturum adolescentem, esse etiam in proximo, eiusdem ex sorore nepotem Ducem Luceoriensem ac Drohicensem Suarmirum, rei bellicae gnarum et studiosum, expeditionum Litvanorum contra Polonos Mendogo comitem*“ (KO. I, 115–116)⁴⁸.

Parengiamasis sakinyšs nusako bendrą triukšmingo ir net grėsmin-
go susirinkimo („ingens... utrinque tumultus ac prope mutua vis“) vaizdą. Pati gana diplomatinio pobūdžio naugardukiečių kalba neturi nei specialios įžangos, nei pabaigos. Ją sudaro trys sakiniai. Pirmojo sakinio intonacija neutrali: naugardukiečiai paskelbia nesidėsią nė prie vienos ginčinkų grupės ir būsią lojalūs sutartinai išrinktam valdovui. Antrajame nuskamba griežta jų nuostata, išsakomas kalbėtojų savarankiškumas, apsisprendimas patiems ieškotis objektyvaus, nešališko valdovo. Jo viduryje stovintis junginys „secure auctores fore“, reiškiantis, kad jie visai ramiai imsis paieškų iniciatyvos, yra ir visos jų kalbos šerdis. Trečias sakinyšs, argumentuojantis jų poziciją, nuspalvintas ir įtikinėjimo gaidos: naugardukiečiai siūlo kandidatus į valdovo vietą.

⁴⁸ „Susirinkime ir ta, ir kita šalis be galo triukšmavo, užsipuldinėdama viena kitą. Naugardukiečiai bei kiti Lietuvai priklausę, bet iš rusų kilę didikai skelbėsi valstybės labai neremsią nė vienos pusės; jie būsią paklusnūs tam valdovui, kurį sutardamos abi tautos išrinksia. Vis dėlto jeigu taryboje laisva valia nebus rastas geriausias būdas taikai pasiekti sau nepakenkiant, jie tikrai pirmieji pasiūlysią susirasti kokį svetimšalį valdovą, kuris, paėmęs valdžią, bus bešališkas ir nelinkstąs nė į vieną pusę. Rusios karalius Danielius turįs sūnų, pakankamai subrendusių valdyti, taip pat kaimynystėje gyvenąs jo seserėnas Lucko ir Drogičino kunigaikštis Švarnas, labai įgudęs ir uolus kariautojas, lydėjęs Mindaugą lietuvių žygiuose prieš lenkus“ (p. 114).

Atsakomoji lietuvių kalba yra gerokai ilgesnė. Abi kalbas skiria tik vienas autoriaus pasakojimo sakinys („Neque Samogitae aut Iatvingi consilium improbant, soli Lituani summa contentione obnitebantur“). Jis yra trumpas, tad nepanaikindamas betarpiškumo įspūdžio, iš karto užleidžia vietą galingam lietuvių reakcijos į ką tik išgirstą kalbą plūpsniui: „*Non dubitare se, aiebant, quod Russi proceres de Republica ex fide agerent, ab eo enim tempore, quo Novogrodecum cum aliis Russiae provinciis Lituaniae adiectum est, non imperio tantum, sed voluntate etiam ac studiis ad Lituanos transiisse ac sibi permixtos sub iisdem legibus et Principe pro unius gentis civibus se gerere. Etsi vero non privatis rationibus ad id consilii descendissent, consilium tamen illorum pro solis Russis et contra Rempublicam communem aperte esse. Quid enim Kijovienses, Halicienses aliique illato toties contra faedera repente bello, magnis viribus in Lituania tentassent? Quid aliud Litvani hactenus omni ope propulsare essent conati, quam hoc ipsum, quod nunc per otium tam speciose a Novogradensibus proceribus suaderetur, tam secure a Samogitis admitteretur? Nempe Russi Principis in Lituania et Samogita imperium. Certe ab eo tempore, quo Ringoldus Dux Novogradensis gente Lituanus ac Palaemoniades, titulos Magni Ducis Lituaniae invasisset et curiam Kiernovia Novogrodecum transtulisset, Lituaniam non tam principatum, quam Novogradensis Ducis provinciam esse. Quid vero futurum crederetur, si Russus Princeps imperaret? Quidquid proinde Samogitae et Iatvingi censerent, sibi certum omnino esse non ferre Principem ex ea gente, quam maiores sui armis quaesitam Lituaniae subiectam reliquisset. Servaturos se omni studio maiorum hereditatem Lituaniam Russiae imperantem. Suarmirum Russum amicum et socium habere se male, quam Principem. Posse quidem Russum aequa conditione faedera cum Lituanis colere, at ubi ius et dominationem in eos obtinuisset, facile genium patriae studiis innutritum rediturum. Nullum difficilius altiusque quam patriae amorem haerere. Perfregit ea res Samogitarum atque Iatvingorum mentes“ (Ko. I, 116–118)⁴⁹. Ši ilga kalba yra sudėtingesnės struktūros ir*

⁴⁹ „Šito sumanymo nepeikė nei žemaičiai, nei jotvingiai, tik lietuviai jam kuo įnirtingiausiai priešinosi. Jie sakėsi neabejoję, kad rusų diduomenė iš širdies

turinio, turi įžangą ir pabaigą. Pirmajame sakinyje, sudarančiame ištisą periodą, išdėstomas rusų lojalumo valstybei vertinimas, nušviečiama bendra padėtis. Lietuviai diplomatiškai pabrėžia neabejoją, jog rusai kalba tiesą („ex fide agerent“) apie atsidavimą valstybei, nes ne tik dėl būtinybės paklusti valdžiai („imperio“), bet ir dėl vidinių paskatų („voluntate“) ir jų veiksmais išreikštų pastangų („studiiis“) esą aišku, kad jie yra lietuvių pusėje ir elgiasi tarsi būtų tos tautos piliečiai („pro unius gentis civibus se gerere“). Tačiau antrasis sakinyš pradeda priešingų teiginių virtinę. Jo pradžioje eina žodžiai „etsi vero,“ kiekvienas jų stipriai reiškia didelę abejonę, prieštaravimą, priešingą tvirtinimą⁵⁰. Tai patvirtina tolesni žodžiai: rusų siūlymai yra naudingi tik rusams ir priešiški bendrai valstybei. Toliau turime du retorinius klausimus. Paprastai retoriniai klausimai nereikalauja atsakymo, nes atsakymas kalbėtojams yra aiškus.

rūpinasi valstybe; mat nuo to laiko, kai Naugardukas su kitomis Rusios žemėmis prijungtas prie Lietuvos, jie ne tik su pavaldumu, bet ir savo nuotaikomis bei siekimais perėję į Lietuvos pusę ir pradėję taip elgtis, tarsi būtų, sumišai gyvendami, vienos tautos žmonės, klausą tų pačių įstatymų ir to paties valdovo. Nors jie šitai nusprendę ne dėl asmeniškų išskaičiavimų, tačiau jų sprendimas aiškiai esąs naudingas rusams, o ne bendrai valstybei. Ką gi kita yra bandę pasiekti Lietuvoje didelės Kijevo, Galičo ir kitų žemių kariaunos, daugel kartų netikėtai sulaužiusios sutartis ir paskelbusios karą? Ką gi kita ligi šiol stengėsi lietuviai iš paskutiniųjų atremti? Ar ne šitai, ką dabar taikos metu naugardukiečiai taip gražiai pataria ir su kuo taip nerūpestingai sutinka žemaičiai, tai yra rusų kunigaikščio valdžią Lietuvoje ir Žemaitijoje? Kas be ko, nuo to meto, kai Rimgaudas, Naugarduko kunigaikštis, lietuvių kilmės ir Palemono ainis, įgavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą ir savo sostinę perkėlė iš Kernavės į Naugarduką, Lietuva esanti ne savarankiška valstybė, bet Naugarduko kunigaikščio valda. Ko galima tikėtis, kai rusas tapsiąs Lietuvos valdovu? Tegu ką tinkami galvoją žemaičiai ir jotvingiai, bet jie esą įsitikinę, jog nepakęsią valdovo, kilusio iš tautos, kurią jų senoliai ginklu užkariavę ir padarę pavaldžią Lietuvai. Iš visų jėgų jie saugosią sentėvių palikimą, tai yra lietuvių, valdantį Rusiją; kur kas labiau jie norį, kad rusas Švarnas būtų draugas ir bičiulis nei valdovas. Be abejo, kai lygios sąlygos, rusas galįs laikytis sutarčių su lietuviais, tačiau, gavęs teisę juos valdyti, jis netruksiąs parodyti tikros savo tėvynės dvasios, nuo mažens įskiepytos. Nesą nieko sunkesnio nė kilnesnio, kaip širdyje puoselėjama tėvynės meilė. Šitokia kalba sukrėtė žemaičių ir jotvingių sielas“ (p. 114–115).

⁵⁰ Plg.: Liv. III, 8, 10: „etsi adiectum aliquid numero sit, magna certa caedes fuit“ („Net jei tas skaičius šiek tiek padidintas, vis tiek skersdinių būta didelių“; Cic. *Pro Planc.* 86: „Sunt haec laeviora, illa vero gravia atque magna“ („šie dalykai lengvesni, bet anie – sunkūs ir dideli“).

Tokie klausimai pabrėžia dėstomo teiginio kategoriškumą, įsitikinimą savo teisumu⁵¹. Tad šiuo atveju retoriniai klausimai išsako lietuvių įsitikinimą, kad rusų siūlomas variantas yra pražūtingas valstybei. Tačiau Kojalavičiaus kūrinio lietuviams to neužtenka. Siekdami itin smarkiai akcentuoti ir aiškiai paskelbti rusų pasiūlymų priešiskumą ir pragaištingumą, jie pateikia atskiru trumpu tiesioginiu sakiniu suformuluotą atsakymą į pačių ką tik pateiktus retorinius klausimus: „Nempe Russi Principis in Lituania et Samogita imperium“. Verta atkreipti dėmesį, kad šis svarbiausias, pačiame kalbos centre padėtas sakinytas prasideda pabrėžiamuoju žodžiu „nempe“ – „būtent“. Tuo pačiu tikslu – siekiant pabrėžti ir išryškinti teiginį – pasirinkta ypatinga sakinio žodžių tvarka: žodžius „Lituania“ ir „Samogita“ tarytum gnauždami iš vienos pusės supa žodžiai „Russi Principis“, iš kitos – „imperium“. Kitas ilgas sakinytas tą patį teiginį išplečia ir dar kartą patvirtina. Iš jo tarsi išplaukia įkandin jo einantis paskutinis, aiškų ir kategorišką numanomą atsakymą suponuojantis retorinis klausimas. Kalbos pabaigoje lietuviai išdėsto savo apsisprendimo argumentus. Svarbiausias jų argumentas yra ištikimybė tradicijai, protėvių įvestai daiktų tvarkai. Ji pabrėžiama dviem sakinytais, kiekviename pakartojant žodį „maiores“ (protėviai). Jau vien šis žodis Kojalavičiaus skaitytojams priminė romėnus, visame pasaulyje žinomą jų ypatingą pagarbą protėvių dorovės principams ir papročiams (mores maiorum) ir siekį jų laikytis. Šį siekį trumpai išsakė Enijaus epo eilutė: „Protėvių papročiai ir vyrai – tai pagrindas Romos“⁵². Žinoma, amžiams bėgant ir nuolatinės kaitos dėsniumi veikiant, viskas pamažu keitėsi, tačiau romėnams per visą jų istoriją buvo svarbi ištikimybės tradicijoms siekiamybė⁵³. Tad ne tik aukščiausiai paminėtas Palemono

⁵¹ Vytautas Ambrazas [ir kt.], *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 580; Regina Koženiauskiene, *Retorika: Iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 342; Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistinė sintaksė: Kalbos figūros*, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 6.

⁵² „Moribus antiquis stat res Romana virisque“, frg. 390 (pagal: *Fragmenta poetarum Romanorum*, ed. E. Baehrens, Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri, 1886).

⁵³ *Römische Weltbegriffe*, Darmstadt, 1966, p. 275.

vardas, bet ir žodis „maiores“, tarytum prilygina šio teksto lietuvius jų garbingiems protėviams romėnams. Kitame sakinyje nuskamba dar sykių romėnus primenantis įprastas jų terminas „amicus et socius“ („draugas ir sąjungininkas“). Tai – ne tik jų istoriografijos, bet ir teisės terminai, apibrėžę sutartimis pagrįstus santykius tarp romėnų ir kitų tautų⁵⁴. Žodis „sutartis“, aname sakinyje slypėjęs po asociacijos skraiste, kitame, įkandin einančiame sakinyje iškyla į paviršių, kalbėtojams ištarus „foedera“. Čia iškeliamą galimybę šiam žodžiui būti supriešintam su kitais atvejais visai jam nepriešinga šališkumo savo tėvynės interesams („patriae studiis“) sąvoka. Tokiai galimybei tapti realybe būtinos sąlygos išreikštos įprastiniais romėnų teisės terminais „ius et dominatio“ (teisė ir viešpatavimas). Abstraktesnio pobūdžio paskutinis kalbos sakinyš neapibendrina visos kalbos, o tik pabrėžia ką tik išsakytą teiginį, atskleisdamas, kad lietuviai ne smerkia, o supranta prie savo šaknų prisirišusio žmogaus poelgius net ir tada, kai yra pasiryžę su jais nesitaikstyti.

Kolektyvinės kalbos būdingos ne tik ankstyvąją, bet ir vėlesnę Lietuvos istoriją dėstančiai Kojalavičiaus kūrinio daliai. Jos, matyt, išreiškia autoriui brangią demokratijos idėją. Tokia yra Vilniaus seime pasakyta kalba: „Celebrata sunt magna frequentia circa Paschales ferias. Unicum omnium votum erat, quod ordines concordibus suffragiis solícite apud Regem urgebant. *Incolumitatis publicae summam eo cardine verti, ut Rex ipse Lituaniam praesens gubernet; absentis enim imperia et tarda esse, et plerumque infructuosa. Caeterum ut optari ab omnibus eius praesentiam, ita a nemine sperari; quod minime dubitaretur, Polonos nequaquam permissuros Regem a Regno diu abesse. Itaque per communis patriae salutem obtestari, ut sibi in Principatu Lituaniae nepotem suum, non minus gestis, quam Olgerdiana progenie inclutum, Simeonem Olelkovicium Slucia Ducem, sufficeret. Rex haud immemor, quibus motibus parentem suum similes Lituaniae Praefecturae exercuissent, certus etiam negare, quod aliter non pos-*

⁵⁴ Милан Бартошек, *op. cit.*, p. 46–47.

set concedere, quam praecisa spe suis filiis, nihil ex adverso locutus, internum animi sensum, quo alienissimo erat ab hisce postulis, ne intempestiva repulsa irritaret, dissimulat“ (Ko. II, 227–228)⁵⁵. Ši kalba pristatoma kaip visų luomų kalbėjimas, išsakęs sutartinį („concordibus suffragiis“) visų luomų vienintelį troškimą („unicum omnium votum“). Kalbos idėja remiasi priešingų sąvokų – karaliaus buvimo vietoje („praesens“, „praesentiam“) ir nebuvimo („absens“, „abesse“) – antiteze. Specialios įžangos nėra. Įžanginis sakinytis atlieka ir argumento vaidmenį, nes iš karto pareiškiami, kad valstybės valdymo forma būtų efektyvi tik tada, jei karalius valdytų Lietuvą būdamas vietoje, dabar jo įsakymai esą pavėluoti ir dažniausiai nevaisingi. Kito sakinio pradžioje žaidžiant „visi“ („omnibus“) ir „niekas“ („nemine“) antiteze, įrodinėjama karaliaus buvimo Lietuvoje negalimybė. Ši mintis tęsiama ir antitezei nebegaliojant antroje sakinio pusėje. Kalba baigiama raginimu. Pasitelkus patriotinio turinio kupiną iškilmingo maldavimo formą („per communis patriae salutem obtestari“), raginama skirti Lietuvai valdytoją. Po kalbos autorius pakomentuoja, kodėl ji nepasiekė rezultato.

Randame ir daugelį vieno asmens kalbėjimo valstybės valdymo institucijos susirinkime atvejų. Šiai grupei priklausytų karaliaus kalba Petrikavo seime: „In iis comitiis id maxime actum, ne apud Regem Buczacio esset periculo, quod Chmielnicum et Miedziboziam Lituania ademisset; tum ne rex aut praefecturas Podoliae Lituania attribueret, aut e Polonia in Lituania iturus sine Polonis Senatoribus viam se daret. Ad haec Rex respondit. *Se neminem Polonorum a comitatu*

⁵⁵ „Atvyko į jį prieš Velykas gausybė žmonių. Visi luomai sutartinai ir karštai pareiškė karaliui savo pagrindinį norą. Esą visuomenė galinti būti rami tik tada, kai karalius asmeniškai valdysiąs Lietuvą; sveltur išvykusio karaliaus žodis negreitai juos pasieksiąs ir paprastai negalės būti veiksmingas. Kas be ko, jie visi neišpasakytai trokštą, kad karalius asmeniškai juos valdytų, tačiau jie to nesitiki, nes puikiai žino, jog lenkai jokiū būdu nesutiksia, kad karalius ilgam atitrūktų nuo jų valstybės reikalų. Štai todėl vardan bendros gerovės jie karštai maldauja paskirti Lietuvai vietininku Simoną Olekaitį, Slucko kunigaikštį, savo pusbrolio sūnų, garsų žygiais Algirdo proanūki“ (p. 511).

suo excludere; in negotio vero, quod Lituaniam concerneret, nihil statuere posse inscio inconsulto Litvano Senatu; ubi eius sententiam in publicis gentis comitiis audisset, curaturum, ut Poloni simul Litvani Lublinum evocati mutuis consiliis aliquid certi de tota controversia decernant. In Lituaniam itaque comitiorum causa properavit“ (Ko. II, 201)⁵⁶. Paruošiamajame sakinyje autorius išdėsto karaliui pateiktus lenkų reikalavimus. Atsakomoji karaliaus kalba, susidedanti iš trijų sakinių, neturi įžangos. Pirmuoju sakiniu karalius palankiai atsako į lenkų pretenzijas lydėti jį į Lietuvą. Antrojo sakinio pradžioje pasigirsta prieštaravimas („vero“), ir kalbėtojas paaiškina, kodėl negali patenkinti kito reikalavimo ir nutarti dabar: tai esąs reikalas, susijęs su Lietuva („quod Lituaniam concerneret“⁵⁷), ir neįmanoma jo išspręsti slapčiomis. Trečiajame sakinyje karalius nusako tolesnės savo veiklos gaires: jis išklausysis lietuvių tautos susirinkimo. Kalba yra dalykinio pobūdžio, nenuspalvinta emocijų, neturi ypatingų puošmenų. Galima būtų nurodyti tik pleonastinį junginį „inscio inconsulto“ („nežinant, nepasitarus“) labai intensyviai pabrėžiantį, kad Lietuvos senato ir tautos nuomonės negalima apeiti.

Kai kur kalbėjimas gali būti suvokiamas ir kaip vientisa kolektyvo kalba, ir kaip jo grupių ar pavienių asmenų šnekėjimas. Jis irgi yra paženklintas įtikinėjimo ženklu. Tokios yra tarp kryžiuočių sklidusios kurstomojo turinio kalbos: „Interea in Prussia novum contra Lituaniam bellum fabricabatur. Samogitiae nuper traditae possessio minor Crucigeris videri, quam ut eius causa spem Lituaniae

⁵⁶ „Tame seime jie visaip ragino karalių nieko nedaryti Bučackui, atėmusiam iš lietuvių Chmelniką ir Medžibožą, be to, neatiduoti užgrobto Podolės žemių lietuviams, o susiruošus iš Lenkijos į Lietuvą, nieku būdu nesugalvoti leisti į kelią be lenkų senatorių. Karalius į tai atsakė, jog nė vienam lenkui neketinas atsakyti teisės būti jo palydovu, bet tokiu svarbiu Lietuvai reikalu jis nieko negalys nutarti be Lietuvos senato žinios ir pritarimo. Sužinojęs visuotiniame tautos seime senato nuomonę, jis pasirūpinsias, kad ir lenkai, ir lietuviai, sušaukti Liubline į bendrą seimą, deramai susitartų ginčijamais klausimais. Štai todėl jis ir išskubėjo į Lietuvą, į seimą“ (p. 488).

⁵⁷ Veiksmažodis „concernere“ klasikinėje lotynų kalboje nevartotas, jis atsirado Vėlyvojoje Antikoje ir išplito Viduramžiais.

occupandae negligenter. *Cur enim prius quiescerent, quam universas Lituaniae Provincias sui iuris fecissent? Tanta contentione per tot annos pugnatum esse, cum Lituaniis res integrae fuerunt, nunc vero otio torpentes quieturos, cum prope debellatam haberent Lituaniam? Quomodo apud universam Europam nomen equestre tuerentur, si pace inde cum Polonis, hinc cum Lituaniis firmata, gladios rubigine obduci paterentur? Auderent modo rursus ad arma conclamare, procul dubio Jagelonem et Vitoldum, qui nuper belli metu Samogitiam prodidissent, propediem Lituania cessuros.* Haec hisque similia occultis sermonibus iactabantur apud immodicae cupiditatis homines“ (Ko. II, 76–77)⁵⁸. Parengiamaisiais sakiniiais autorius nusako bendrą situaciją. Kalba neturi įžangos, iš karto dėstomi ketinančių pulti Lietuvą kryžiuočių argumentai. Jie išreikšti trimis ne retoriniais, o paprastais tiesioginiais klausimais. Pirmasis klausimas nusako priešų užmačias užimti visas Lietuvai priklausančias žemes. Antrasis išreiškia argumentą, kad lietuviai dabar yra silpnesni nei anksčiau. Trečiajame klausime nuskamba raginimo pulti Lietuvą gaida: netiesiogiai skatinama kariauti, gašdinant kariauninkų riterių vardo ir garso praradimu, jei su Lenkija ir Lietuva bus sudaryta taika. Paskutiniame, jau ne klausiamajame sakinyje raginimas virsta atviru tekstu. Sakinys prasideda įsakmaus raginimo žodžiu „auderent“ („tegu išdrįsta“), tvirtą įsitikinimą žygio sėkme išsako žodžiai „procul dubio“ („be abejonės“). Tad nors ir pateiktas netiesioginės kalbos formomis, kryžiuočių kalbėjimas išėjo labai emociingas. Po jo prasidėjusiame pasakojime priduriama, kad tai buvę slapti pašnekesiai („occultis sermionibus“).

⁵⁸ „Kryžiuočiams rodėsi, jog jiems per maža neseniai atiduotos Žemaitijos, dėl to puoselėjo vilčių užgrobti visą Lietuvą. Kodėl gi jie turėtų nurimti nepaėmę į savo rankas visų Lietuvos žemių? Su tokiu įniršiu daugybę metų kovoje, kol lietuvių padėtis buvusi tvirta, negi jie dabar sėdės sudėję rankas, kai Lietuva beveik jau užkariauta? Kaip jie išsaugos Europoje riterių vardą, jeigu, čia sudarę taiką su lenkais, ten – su lietuviais, leis rūdyti kalavijams? Tegū tik parodo ryžtą, tegū tik pašaukia į kovą, be abejonės, Jogaila ir Vytautas, kurie visai neseniai, bijodami karo, atidavė Žemaitiją, greitosiomis užleisią ir visą Lietuvą. Šitaip kalbėjo, šitaip gyrėsi šie godišiai“ (p. 371).

Netiesioginė kalbėsena būdinga ne tik tautos ar valstybės valdymo organų susirinkimams, bet ir įvairių sambūrių dalyviams, įtikinėjantiems vieną asmenį pasielgti pagal jų sumanymą. Sąmokslas prieš Žygimantą I Kęstutaitį dalyviai taip ragino jiems reikalingą žmogų: „Ioannes ceterique coniurati Skobieykonem Kiiovia oriundum Stabuli Magistrum promissis adoriuntur. *Ne horreret eius facinoris societatem, cuius si cum scelere a Sigismundo destinato conferatur, non modo nulla foeditas esset, sed etiam plurima ad posteros ex civibus servatis vindicataque Patria gloria. Sua se sententia Sigismundum ad mortem damnassee, qui vivere aliter nollet, quam Lituania excissa. Aut ominibus, aut illi moriundum esse. Ex insolentis utrimque facinoris oblata specie subito horrore velut gelida perfusus Skobieyko, ubi ei ex commiseratione civium, odium Principis pectus occupavit, secretum operamque coniuratis addixit*“ (Ko. II, 175)⁵⁹. Parengdamas skaitytoją kalbai, autorius pristato sąmokslininkų pasirinktą žmogų. Trumpa, įžangos neturinti trijų sakinių sąmokslininkų kalba iš karto prasideda raginimo žodžiu („ne horreret“). Ilgesniu, uždarą periodo darinį sudarančiu sakiniu autorius subtiliai atskleidžia maištininkų psichologinę būseną. Savo sumanymą susibaudėliai apibūdina žodžiu „facinus“, kuris įeina į vadinamųjų *vox media* žodžių grupę, tad jo prasmė priklauso nuo konteksto: gali būti ir teigiama, ir neigiama. Gal aprašomo sąmokslas kurstytojais vis dėlto suvokia planuojamo veiksmo piktadariškumą, o gal stengiasi atremti Skabeikos bėgštavimus ir abejones, bet jie žodžiui „facinus“ iš pradžių suteikia piktadarystės reikšmę ir ragina jos nesibaidyti todėl, kad ji esanti mažesnė už Žygimanto nusikaltimą („scelere“). Po to jie tučiuojau pradeda įrodinėti,

⁵⁹ „Jonas bei kiti sąmokslininkai kreipėsi į žirgininką Skabeiką, kilusį iš Kijevo, visa ko jam žadėdami: tegu, girdi, nebijaš paremti jų sumanymo, kuris, palyginus su tuo, ką ketina daryti Žygimantas, nieku būdu negalys kelti pasišlykštėjimo, anaip tol, būsimosios kartos jį šlovinsiančios, nes šiuo veiksmu bus išgelbėti nekalti piliečiai ir išvaduota tėvynė. Esą savo sumanymu Žygimantas pats save pasmerkęs mirti, mat parodęs, jog tenorįs gyventi, žudydamas kitus Lietuvos žmones. Šiuo metu gali būti vienai viena išeitis – mirti arba visiems, arba vienam. Suvokęs, kokiam nepaprastam žingsniui esąs raginamas, Skabeika kurį metą jautėsi lyg šaltu vandeniu perlietas“ (p. 463).

jog tai nėra bjaurus, gėdingas poelgis („foeditas“⁶⁰), ir neigiamos konotacijos žodžių savo planams apibūdinti toliau nebevartoja, jų vietą sakinio pabaigoje užima aukštus idealus išreiškiančios sąvokos („servatis civibus“, „vindicata Patria“) ir būsimos šlovės („gloria“) pažadas. Kituose dviejuose sakiniuose vyrauja mirties ir gyvenimo sąvokų antitezė, parodanti visiems gresiantį pavojų. Ši neilga, bet įspūdinga kalba baigiama trumpu, šūkio pavidalo sakiniu, ir logiškai, ir emociškai susumuojančiu visas išdėstytas mintis ir jausmus: reikia mirti arba visiems, arba jam vienam. Kalbai pasibaigus, autorius praneša apie Skabeikos jausmus, ją išgirdus („subito horrore velut gelida perfusus“, „odium“), ir jo apsisprendimą.

Pavienių asmenų kalbėjimas. Kitą netiesioginių kalbų grupę sudaro vieno asmens kalbėjimas kitam. Pvz., Lizdeika, aiškindamas kunigaikščio susapnuotą sapną, taip pataria Gediminui: „Ille Principem bono animo esse iubet. *Quod ipsi Principi, quod Reipublicae Lituanae auspicate eveniret, sequeretur feliciter Deos monentes; lupum ferreum portendere arcem et urbem, quam in eo loco esset conditurus. Eam urbem gentis atque universarum Lituaniae subiectarum provinciarum caput futuram, sedem Principum, qui rerum a se gestarum fama varias orbis regiones impleturi essent.* Paruit Princeps Pontifici e superum, ut putabat, mente legitime consilium expediendi.“ (Ko. I, 263–264)⁶¹. Iš parengiamojo sakinio skaitytojas supranta, kad žynio patarimas ir pranašystė bus palanki. Pati kalba sudėta iš trijų sakinių. Pirmas yra svarbiausias: jame Lizdeika sutelkė visos kalbos raginamąją

⁶⁰ Žodis „foeditas“ reiškia ir fizinį, ir moralinį nešvarumą, suteptumą, bjaurastį. Pvz., Ciceronas (Cic. *Phil.* II, 15), piktindamasis pavojų respublikos santvarkai keliančiu Antonijumi, sušunka: „O foeditatem hominis flagitiosam!“ („O koks begėdiškas šio žmogaus bjaurumas!“).

⁶¹ „Jis liepė valdovui nebūgštauti. Kas valdovui ir Lietuvos valstybei dievų lemta, tegu jis šitai laimingai ir vykdamas geležinis vilkas reiškias pilį ir miestą, kurį jis šioje vietoje įkursias. Tas miestas būsiąs lietuvių tautos ir visų Lietuvai priklausomų žemių sostinė, buveinė valdovų, kurių žygių šlovė skambėsianti visuose pasaulio kraštuose. Paklausė valdovas žynio, manydamas, jog šis teisingai aiškina dievų valią“ (p. 206).

energiją. Žynys pasirinko sudėtingesnės struktūros sakinį: anaforiškai pabrėždamas („quod... quod“), kad tokia yra ir valdovo, ir valstybės lemtis, šalutinį sakinį, priklausantį nuo veiksmažodio „monentes“, padėjo pačiame priekyje, o pagrindinį sakinį, raginantį Gediminą sėkmingai vykdyti dievų valią, nukėlė toliau („sequeretur feliciter Deos monentes“), tuo tarsi siekdamas, kad net minties nekiltų pasielgti kitaip: taip lemta, ir tu turi vykdyti. Antras sakinytis išaiškina susapnuoto geležinio vilko reikšmę. Trečias skelbia būsimo miesto ateitį. Verta pabrėžti, kad ši pranašystė yra panaši į sudievinio Romulo išstarmę savo įkurtam Romos miestui: „caelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit“⁶². Ir Livijaus, ir Kojalavičiaus tekste žodžiu „caput“ išsakoma mintis, kad miestas bus didžiulės teritorijos galva, esmė, svarbiausias elementas. Mūsų rašytojas dar pabrėžia, kad jis būsiąs valdovų buvimo vieta, taigi, sostinė ir nupiešia būsimą valdovų žygių šlovę.

Kitų kalbų pavieniai personažai šneka apie įvairius dalykus, bet siaurų asmeninių reikalų temų tarp jų nėra. Visi kalbėjimo atvejai susiję su valstybės ar tikėjimo reikalais. Trys kalbos yra maištingo, kurstomojo turinio: Daumantas kursto Treniotą (Ko. I, 109), Vaišvilkas kursto Tautvilą (Ko. I, 113), o Vaidila – Jogailą (Ko. II, 357). Dėl tikėjimo ginčijasi krikščionis rusas ir pagonis lietuvis (Ko. I, 230–231), krikščionė mergaitė, gelbėdama savo garbę, teigia pagoniui kareiviui galinti atskleisti ypatingą paslaptį (Ko. I, 276–277), Vytautas įtikinėja Kęstutį nepykti ant Jogailos (Ko. I, 359–360), Jogaila įtikinėja Vytautą nepulti Tamerlano (Ko. II, 61), kelios šio tipo kalbos skirtos Vytauto vainikavimo karaliumi istorijai (Ko. II, 127, 128, 136–137).

Derybų kalbos. Turinio požiūriu tarp netiesioginio kalbėjimo atvejų gausiausia yra derybų kalbų. Tai valdovų pavedimai žygūnams, nuvykusių į kitą šalį pasiuntinių kalbėjimas ir valdovų ar valstybės

⁶² Liv. I, 16: „Dangiškieji gyventojai nori, kad manoji Roma būtų pasaulio sostinė“.

valdymo organų lyderių atsakymai jiems. Pasiuntinių vadovo pavardės Kojalavičius dažnai nemini. Beje, taip elgiasi ir Livijus⁶³. Tų kalbų esama visokiausio plauko: ir diplomatiškų, ir arogantiškų, ir atkaklių, ir nuolankių. Galime peržvelgti, pavyzdžiui, tiesų ir išdidų Skirmanto atsakymą skitų pasiuntiniams: „Skirmundus contractis quam primum ingentibus copiis, cum Russos et Litvanos suos Cisvilienses, missosque a Kukovoite Ultravilienses in armis haberet, legatos lautissimo convivio accipit; post longam comessionem abituris nares atques auriculas singulis praecidi iubet atque ita deformatos regulo renunciare. *Desinerent tandem Scytae apud Litvanos de tributo agere. Si quid iuris in partem Russiae Litvano subjectam haberent, armis illud, non legationibus posthac assererent. Scirent ad id genus legationum Litvanos alia quam quae nunc dedissent, responsa habere non posse.* Exarsit ad tam insignem contumeliam impotens barbarus...“ (Ko. I, 72–73)⁶⁴. Parengiamajame sakinyje išdėstytas žiaurus poelgis su pasiuntiniais nuteikia skaitytoją griežtam valdovo atsakymui. Ir iš tiesų, Skirmanto kalbėjimas labai įsakmus: jo kalbą sudaro tys sakiniai, ir du iš jų prasideda liepiamosiomis formomis. Pirmo sakinio pirmas žodis „desinerent“ liepia baigti reikalauti iš lietuvių duoklės, o trečiojo sakinio veiksmažodis „scirent“ ragina įsidėmėti, jog pasiuntiniai visada gaus tik tokius žiaurus atsakymus („responsa“). Vidurinis sakinys išreiškia Skirmanto pasitikėjimą savo jėgomis: jis siūlo skitams reikalaujamas žemes atsiimti ginklais, o ne pasiuntinių kalbomis.

⁶³ Henri Bornecque, *op. cit.*, p. 400.

⁶⁴ „Skirmantas, kuo greičiausiai sutraukęs didžiulę kariuomenę, kurią sudarė rusai, šioje Neries pusėje gyvenantys lietuviai, be to, Kukovaičio atsiųsti Užnerio lietuviai, pasiuntiniams surengė kuo šauniausią puotą; po ilgų vaišių, kai šie jau ketino keliauti atgal, Skirmantas įsakė visiems nupjaustyti nosis bei ausis; šitaip sudarkyti, jie turėjo pranešti kunigaikščiui: „Tegu galop liaujasi skitai lietuviams kalbėję apie duoklę. Jeigu jie turi kokią teisę į Rusios dalį, pavaldžią Lietuvai, tegu nuo šiol siekia jos ginklais, o ne per pasiuntinius. Tegu jie žino, kad į šitokį pasiuntinių pareiškimą lietuviai negali duoti kitokio atsakymo nei tas, kurį dabar davė.“ Įniršo išgirdęs tokį akivaizdų įžeidimą rūstingas barbaras...“ (p. 86).

Kai kurios derybų kalbos yra tarytum padvigubinamos: skaitytojas turi numanyti, kad tas pats tekstas pasakomas du kartus. Tai įvyksta šio teksto pirmoje kalboje: „Rex tantae victoriae fama ad conficienda reliqua, quae pacto nuper cum Moscic foederi deerant, usus est. Ioannem Iesman nobilem e regia aula equitem ad Basilium misit cum eiusmodi mandatis. *Captivorum numerum ac singulorum conditionem investigaret, postulareret, ut quandoquidem Rex Moscic id praestitisset, Basilius quoque curaret maiorem rationem haberi Polonorum Lituanoorumque in Moscovia detentorum, quereretur denique, quod cum Rex magnae aequitatis viros iuri dicendo in finibus praefecisset, uti nuper cum legatis Basiliū constituerat, Basilius non solum suos iudices non misisset, sed etiam regios fraude interceptos in vincula abduci mandasset.* Respondit praeter morem modeste Basilius. *Captivos, sedulo coquisitos per Moscoviae Provincias, compedibus atque carcere liberos, Moscuae per contubernia agere: solis illis custodiam adhibitam, qui vadem habere non possent, reliquos omnes libere, absque custode versari. Recuperatores regios, se omnino inscio captos, iussu suo cum magna honoris testificatione dimissos esse ac propediem suos affuturos ad conductum locum. Captivorum aliquos, solutos vinculis, clam ex Moscovia abiisse, aequum proinde videri, ut eos Rex remitti iuberet.* Denique petiit, *ut quos occasione Regiorum iudicum interceptorum, Moscos aut mercatores, aut tabellarios detineri contigisset, illis liber in Moscoviam reditus permetteretur.* Reversus ex Moscovia Iesmanus Regem cum Regina Vilnae reperit“ (Ko. II, 385–386)⁶⁵. Matome, jog karalius duoda pasiuntiniui Jonui Jesmanui

⁶⁵ „Karalius, išgirdęs apie šitokią pergalę, netruko pasinaudoti šia žinia, keindamas susitarti su maskvėnais ir dėl to, dėl ko anksčiau niekaip negalėjo su jais rasti bendros kalbos. Jis išsiuntė pas Vasilijų Joną Jesmaną, kilmingą bajorą ir savo rūmininką, su šitokiais nurodymais. Esą jis, sužinojęs, kiek yra belaisvių ir kaip jie maitinami, turįs pareikalauti, kad Vasilijus įsakytų duoti Maskvos kunigaikštystėje laikomiems lietuviams bei lenkams geresnio maisto, nes karalius šitokio duodąs maskvėnams, pagaliau pareikšti skundą, kad, girdi, tuo metu, kai karalius paskyręs didžiai teisingus vyrus pasienio teisėjais, kaip neseniai buvo susitarta su Vasilijumi, šis ne tik neatsiuntęs savo teisėjų, bet klastingai suėmęs karališkuosius ir paliepęs įmesti į kalėjimą. Nelyginant išsižadėjęs savo įpročių, Vasilijus šį kartą atsakė be galo santūriai. Belaisviai, girdi, stropiai suieškoti

tris užduotis: tegu jis iššniukštinėja („investigaret“) belaisvių laikymo sąlygas, tegu pareikalauja („postularet“) padoriai juos maitinti ir tegu pareiškia skundą („quereretur“) dėl teisėjų sulaiikymo. Tad viena vertus, ši karaliaus kalba yra skirta pasiuntiniui. Tačiau antra vertus, turime įsivaizduoti, kad Jesmanas esminius jos teiginius persakė rusų valdovui, nes po jos eina Vasilijaus atsakymas. Kaip ir dera derybų procesui, Vasilijus paeiliui atsako į kiekvieną Jesmano reikalavimą ir po to pareiškia du savo prašymus.

Dialoginė kalbėseną. Kartais du netiesioginės kalbėsenos junginiai sudaro savotišką dialogą: „Vulgata deinde res ad proceres maiorem motum fecit. Collatis sententiis, frequentes Alexandrum Principem adeunt; quaeruntur *nobilitatem tantis impendiis trahi in bellum, de quo nihil in Senatu relatam esset*; instant impavide (necdum enim veneratio Principum, Senatoriam constantiam ad assentandi artes emollierat), *ut aperte Senatui indicet, quo ducere legiones decrevisset.* Alexander causatus non recte a se id postulari, quod ipse sine culpa praestare non posset, monuit, *ut permitterent ea sileri, quorum notitia plus nocumenti afferet neque obnunciarent expeditioni pro Republica susceptae.* Proceres eo responso magis irritati neque dubii ita rem habere, uti vulgo spargeretur, palam obtestantur. *Quandoquidem secreti retinendi causa consilium suum neque hactenus Senatui Ordinibus? Lituaniae aperuisset neque aperire vellet, se quoque tanquam custodes publicae libertatis, legum ac Reipublicae ulterius cum nobilitate nequaquam progressuros; quos tamen stipendiis suis auctoratos haberet, eos duci iuberet, quo placeret se minime remoratorios.* Alexander tanto

visose Maskvos kunigaikštystės žemėse, dabar kuo ramiausiai gyveną Maskvoje nei grandinėmis surakinti, nei į kalėjimus sukišti, o tam tikruose būstuose. Saugomi, girdi, tik tie, kurie negalėjo duoti įkaito, tuo tarpu kiti laisvai vaikšto kur susimanę, be jokių sargybinių. Karališkieji teisėjai suimti visai be jo žinios, dabar jis įsakęs juos paleisti, parodžius deramą pagarbą, netrukus į sutartą vietą atvyksią ir jo atstovai. Tiesa, kurie ne kurie belaisviai išstrūkę į valią ir slapta pabėgę iš Maskvos, jo galva, būtų teisinga, kad karalius įsakytų juos atgal pasiųsti. Galop jis paprašė leisti laisvai sugrįžti į Maskvą tiems pirkliams ir žygūnams, kurie buvo sulaiikyti, kai maskvėnai suėmė karališkuosius teisėjus“ (p. 656).

numero imminutis viribus ipse progredi ausus non est, sed Stanislao Stanislai Kiszka demandavit curam, ut cum aliquot millium mercenariis ad Regia castra properaret“ (Ko. II, 271–272)⁶⁶. Parengiamieji sakiniai nusako būsimo dialogo situaciją. Pokalbyje autorius suteikia persvarą didikams: jiems duota kalbėti tris kartus, o paskutinis jų kalbėjimo segmentas yra ilgas ir išsamus. Aleksandro kalba yra viduryje. Pirmasis didikų kalbėjimo segmentas padalytas į dvi dalis: iš pradžių pateikiamas jų nusiskundimas, o paskui – reikalavimas. Tarp abiejų segmentų autorius įterpia savo trigrašį, pasakydamas, kad jie dėstė reikalavimą nieko nebudami („impavide“), nes pataikavimas valdovui dar nebuvo susilpninęs senato nuostatos laikytis tvirtai („senatoriam constantiam“). Teisindamasis ir gindamasis nuo užsipuolimo Aleksandras pateikia argumentą, kad ruošiamas žygis pasitarnaus valstybės labui („pro Republica“). Žodis „valstybė“ nuskamba ir didikų atsakyme valdovui, tik čia ši sąvoka papildyta: vadovaudamiesi gradacijos principu, didikai vardija visa, ką jie jaučiasi sergėję: pradeda nuo visuomenės laisvės, paskui pamini įstatymus ir galop valstybę („custodes publicae libertatis, legum ac Reipublicae“). Žodžių junginiui „custodes libertatis“ senato nariai suteikia tokią pat prasmę, kaip Ciceronas, sakydamas, kad protėviai liaudies tribūno ins-

⁶⁶ „Pasitarę didikai kreipėsi į kunigaikštį Aleksandrą: nusiskundė, kad, nepaisant didelių išlaidų, bajorai vedami į karą, apie kurį nieko nežino senatas, jie drąsiai pareikalavo (mat pagarba valdovams dar nebuvo palaužusi senatorių orumo ir išmokiusi jų pataikauti) atvirai pranešti senatui, kur ketinąs vesti pulkus. Aleksandras, pareiškęs, kad jie neturi teisės iš jo reikalauti žinių, kurių jis, nenusikalsdamas reikalui, nieku būdu negalys suteikti, paprašė, kad leistų jam nieko nesakyti apie sumanymą, kurį jiems pranešus būtų padaryta daugiau žalos nei naudos, be to, kad jie negarsintų žygio, kurio imtasi valstybės labui. Didikai, išgirdę tokį atsakymą, smarkiai suirzo suvokę, jog padėtis esanti iš tikrųjų tokia, kaip apie ją šneka gandų skleidėjai, ir pareiškė viešą pasipiktinimą. Esą, kadangi jis, saugodamas paslaptį, lig šiol nei Lietuvos senatui, nei luomams neatskleidė savo ketinimų ir nenorįs jų atskleisti, tai jie, visuotinių laisvių, įstatymų bei valstybės saugotojai, toliau nieku būdu netrauksią į žygį su savo bajorais, tad jis galėsiąs vesti kur tinkamas tik tuos, kuriuos savo pinigais pasisamdęs, jie visai netrukdysią. Aleksandras, netekęs tokių gausių ir stiprių jėgų, nebedrįso traukti vienas į priekį, todėl Stanislavui Stanislovaičiui Kiškai įsakė su keliais tūkstančiais algininkų skubėti į karaliaus stovyklą“ (p. 552–553).

tituciją padarė laisvės sergėtojo („tribunum plebis... maiores libertatis custodem esse voluerunt“⁶⁷) institucija, arba Livijus, pavadinęs laisvės sergėtoju Brutą, organizavusį karaliaus išvijimą ir išrinktą pirmuoju demokratinės valstybės konsulu („Brutus... non acrior vindex libertatis, quam deinde custos fuit“⁶⁸). Sąvoka „libertas“ čia vartojama ne privilegijos prasme, kurią jai buvo suteikę Viduramžiai, ir ne palaidumo prasme, kurią girdėjome Vaidevučio kalboje (Ko. I, 16), o reiškia laisvą, nevergišką piliečio padėtį. Tokią laisvę romėnai garbino kaip deivę (Cic. *De nat. deor.* II, 61; Liv. XXXIV, 44, 5; Ov. *Fast.* IV, 624).

Viena šalia kitos sudėtos derybų kalbos paprastai sudaro gyvus dialogus: „Cum post solitae salutationis caeremonias indicassent missos se ad agendum de pace, responsum est. *Magno Duci Ivano, nihil pace magis hactenus in votis fuisse, sed ob Legatorum Regionum pertinaciam titulos debitos imminuentium nihil potuisse de ea concludi. Nunc insuper accessisse rem momenti, quae conciliandae concordiae plurimum obstaret, nimirum quod Rex Scythas contra Moscoviam concitasset.* Subiecit deinde supremus externarum Legationum Praefectus quaerendo, *num in mandatis quidpiam extra ordinem Legati haberent.* Ad haec legationis Princeps. *Quae de concitatis contra Moscos Scythis audisset, ea grandem contra innoxium Regem calumniam continere, perspectum quippe haberi ab ipsis Moscis, quam proum esset Scythicis populis ex vicinorum praeda vivere assuetis nullo concitante bella in Lituaniam vel Moscoviam pro cupiditatis impetu ordiri. Regem Augustum cultorem foederum religiosum procul esse ab ea noxa, quam ii commiscerentur qui Christiani sanguinis avidi bello concitando non causas, sed falsas suspiciones studiose colligerent. Titulos quos tantopere Ivanus ambiret, Augustum minime negaturum, ubi caeterorum Principum consensus accesserit. Verum hanc alterius legationis materiam curamque fore. Consultius utique longe Ivanum facturum, si seposita hac controversia,*

⁶⁷ Cic. *De lege agr.* II, 15: „protėviai nustatė, kad liaudies tribūnas yra laisvės sergėtojas“.

⁶⁸ Liv. II, 1, 8: „Brutas... buvo ne smarkesnis laisvės siekėjas, kaip vėliau sergėtojas“.

iuberet agi de avertendo quod imminebat bello. Remissi ad proceres in sexennales inducias antiquis legibus convenerunt, ad quas firmandas Mosci Vilnam venerunt“ (Ko. II, 428)⁶⁹. Šis lietuvių ir maskvėnų derybų dialogas neturi ypatingų puošmenų, bet nėra ir sauso stiliaus, nes autorius įdeda į derybininkų lūpas retų ir poetiškų žodžių. Jis prasideda maskvėnų pareiškimu, išsakančiu visišką nenorą tartis bei derėtis. Jie pateikia du argumentus. Pirmasis susijęs su praeitimi: ligi šiol dėl taikos buvę negalima susitarti todėl, kad Lietuvos karaliaus pasiuntiniai menkindavo Ivano titulą. Čia, pačioje pareiškimo pradžioje, Maskvos kunigaikščio Ivano pozicija taikos atžvilgiu išreikšta garsiu, sentencija tapusiu, iš Horacijaus eilių atkeliavusiu junginiu „in votis fuisse“⁷⁰. Antrojo, prie pirmojo prisidėjusio, su dabartimi susijusio maskvėnų argumento svarbumas išsakomas nedažnu junginiu „accessisse rem momenti“⁷¹. Tad taikos susitarimui labiausiai

⁶⁹ „Kai po įprastinių pasiuntinių sutikimo iškilmių jie pasisakė esą atsiųsti tartis dėl taikos, maskvėnai jiems štai ką pareiškė. Esą didysis kunigaikštis Ivanas nieko ligi šiol nėra taip troškęs kaip taikos, tačiau karaliaus pasiuntiniai, atkakliai nenorėję pripažinti jam teisėtai priklausančio titulo, trukdė susitarti šiuo reikalu. Dabar prisidėjusi dar viena svarbi aplinkybė, didžiai kliudanti santarvei, mat karalius sukurstęs prieš Maskvos kunigaikštystę skitus. Paskui svetimšalių pasiuntinių prikazo djakas paklausė, dėl ko legatai įgalioti tartis. Pasiuntinybės vadovas į tai atsakė. Esą visos kalbos, kad skitai kurstomi prieš maskvėnus, didžiai šmeižiančios visai niekuo dėtą karalių, nes ir patys maskvėnai turį žinoti, kad skitų tautos, pripratusios gyventi iš gruobuoniškų išpuolių į kaimynų žemes, moka ir pačios, niekieno neraginos, įsibrauti ir į Lietuvą, ir į Maskvos kunigaikštystę. Karalius Augustas sąžiningai paisęs susitarimų, visai nėra nusikaltęs blogais darbais, kuriuos jam prikiša tie, kurie trokšdami krikščionių kraujo ir norėdami sukelti karą, uoliai ieškosi visur išsigalvotų įkalčių ir stengiasi nematyti tikrų priežasčių. Ivano taip karštai geidžiamų titulų Augustas tikrai neatsisakysiąs pripažinti, jeigu kiti valdovai su tuo sutiksia. Tačiau tų reikalų tvarkyti atvyksianti jau kita pasiuntinybė. Aišku, kur kas išmintingiau Ivanas padarytų liepęs, užmiršus šį nereikalingą ginčą, surasti bendrą kalbą ir nukreipti karo grėsmę. Nusijūsti vėl pas Maskvos didikus, jie susitarė senomis sąlygomis dėl šešerių metų paliaubų, kurių patvirtinti maskvėnai atvyko į Vilnių“ (p. 695).

⁷⁰ Plg.: Hor. *Serm.* II, 6, 1: „Hoc erat in votis“ („Buvo tokie troškimai“); Pers. III, 49: „id summum scire erat in voto“ („tai sužinoti troško labiausiai“).

⁷¹ Tokia pat forma ir prasme žodį „momenti“ vartoja Livijus: Liv. XXIX, 17, 1; 33, 12.

prieštaraujį tai, kad karalius kurstąs prieš Maskvą skitus. Taip kategoriškai pakalbėjęs, Užsienio pasiuntinybių reikalų vadovas dar mesteli klausimą, ar lietuvių pasiuntiniai turi pavedimų pranešti ką nors kita, ypatinga („quidpiam extra ordinem“). Lietuvių pasiuntinybės vadovo kalba ilgesnė, o stiliumi nenusileidžia maskvėnų kalbai. Pasiuntinys pradeda nuo atsakymo į antrąjį argumentą. Tam jis paskiria du netrumpus sakinius ir truks plyš stengiasi įrodyti, kad kaltinimai dėl skitų kurstymo yra grynas melas. Todėl pirmajame sakinyje žodžiu „calumniam“ („šmeižtą“) prideda ne paprastą epitetą „magnam“, o stiprų ir nedažną „grandem“ („didžiulį, milžinišką“). Tas baisus šmeižtas, ištikęs visai nekaltą karalių („innoxium Regem“), atremiamas antroje sakinio pusėje pasigirdusio įrodinėjimo. Juk patys maskvėnai aiškų aiškiausiai regį („perspectum haberi“)⁷², kad skitai linkę kelti plėšikiškus karus. Jų polinkis išsakytas Sidabro amžiaus romėnų poetų pamėgta beasmene forma „pronum est“ (Luc. VI, 606; Stat. *Theb.* VII, 278; Sil. XIII, 183), vieną kartą pavartota ir Tacito (*Tac. Agr.* 1, 2). Karo sukėlimą kalbėtojas, kaip ir Livijus (Liv. IX, 32. 1; XXXV. 46, 2), nusako junginiu „bellum ordiri“. Antro sakinio pradžioje teigiama, kad karalius Augustas šventai laikosi sutarčių. Kalbėtojas karalių apibūdina junginiu „religiosus cultor foederum“, kurio du žodžiai apgaubti sakralinės auros: „religiosus“ yra jokiū būdu neatrišamas, nepertraukiamas, tad šventas, o žodis „cultor“ reiškia puoselėtoją ir garbintoją. Toliau pakartojama, jog Augustas nekaltas („procul esse ab ea noxa“, čia nuskamba tos pačios šaknies, kaip ankstesnis „innoxium“, žodis „noxa“), jis yra šmeižiamas („ii commiserentur, qui... non causas, sed falsas suspiciones studiose colligent“). Titulo klausimą esą galima bus išspręsti vėliau, pasiuntiniai siūlo jį atidėti kitam derybų raundui, todėl jis ir nukeltas į antrą vietą. Tuo parodoma, kad, lietuvių nuomone, jis nėra vertas didelio dėmesio. Kalba baigiama nelabai primygtinai išreikštu, bet aiškiai išsakytu raginimu

⁷² Panašiai rašo Livijus (Liv. XXXVIII, 1, 4): „si popularium animos satis perspectos haberet“ – „jei jis ganėtinai aiškiai regės šalininkų nuostatas“.

Ivanui, atidėjus šį ginčą („seposita hac controversia“) rūpintis, kaip išvengti grėšiančio karo. Bauginamais, pavojų skelbiančiais žodžiais („quod imminebat bello“) pabaigta kalba buvo, kaip rodo ją palydintis autoriaus sakinytis, paveiki: lietuviams pavyko derybose šio to pasiekti. Tačiau antra vertus, šios kalbos rodo ir abiejų pusių pozicijų skirtinumą, tad autorius, jas taip parašęs, skaitytojui palieka nerimastingą mintį, kad paliaubos tikriausiai bus trapios.

Vidinis monologas. Netiesiogine forma *Lietuvos istorijoje* išreikštas ir kai kurių kūrinių personažų tarimasis su savimi. Tokį šnekėjamą antikinis epas vadino kalbėjimu savo širdžiai: Homeras rašo, kad Odisejas, Menelajas, Achilas ar kitas kuris sudėtingų aplinkybių ištiktas herojus „atsidusęs giliai, savo drąsiajai širdžiai kalbėjo“⁷³. Iš epo toks kalbėjimas sau perėjo į antikinę historiografiją. Autoriai paprastai priverčia savo personažus spėlioti ir svarstyti tuomet, kai susiklosto pavojinga ar kebli padėtis. Pavyzdžiui, nežinodamas, kas ištiko brolio vadovaujamą kariuomenės dalį, atsidūręs ant pražūties slenksčio Livijaus istorijos karvedys Gnėjus Scipionas bando rasti išeitį: „Karvedys suvokė, kad sąjungininkai jį paliko, o priešų pajėgos taip smarkai išaugo; be to, spėlionės ir samprotavimai vertė jį labiau įtarti pralaimėjimą, nei viltis ko nors gero. Kaip gi kitaip, jei ne baigę ten kariauti Hasdrubalas su Magonu be mūšio būtų galėję atvesti čia savo kariuomenę? Kaip brolis nestojo jiems priešais arba neatsekė iš paskos? Jei jis negalėjo sukliudyti ir priešų vadams, ir kariams sueiti į krūvą, tai kodėl pats neprisijungė prie brolio pajėgų? Smaugiamas šių rūpesčių, manė, jog dabar jam viena išeitis: išžygiuoti iš čia, jei tai įmanoma“⁷⁴. Tacito *Analuose* imperatorius Tiberijus mąsto, kaip numaldyti maištaujančius legionus: „Jį smaugė daug prieštarų minčių: Germanijos kariuomenė stipresnė, bet Panonijos – arčiau;

⁷³ Hom. II. XI, 403. Vertė Jeronimas Ralys ir kiti (Homeras, *Iliada*, vertė J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962). Panašiai: Hom. II. XVII, 90 ir 106; XVIII, 5 ir 15; XX, 343; XXI, 53 ir 64; XXI, 552; *Od.* V, 355 ir 365; 407 ir 424 etc.

⁷⁴ Liv. XXV, 35, 4–7.

anoji galėtų pasiremti Galijos pajėgomis, ši – grėsti Italijai. Kuriai atiduoti pirmenybę? Kaip neįžeisti tos, kurią aplankys vėliau? O per sūnus jis vienodai į jas galėtų kreiptis, išsaugodamas savo didybę, kuri iš tolo labiau gerbiama. Be to, visi atleisią, kai jaunuoliai kokius nors reikalus paliks tėvui. Jis pats galėsias nuraminti ar prispausti besipriešinančius Germanikui ar Druzui, o kur kitur reikės ieškoti pagalbos, jei sukilėliai paniekins net imperatorių?⁷⁵

Kojalavičiaus istorijos vidiniai monologai irgi yra karvedžių ir valdovų svarstymai, kaip elgtis, atsidūrus tam tikroje sudėtingoje situacijoje. Kaip ir kiti netiesioginio kalbėjimo atvejai, vidiniai monologai pirmoje kūrinio dalyje išskirti kursyvu. Tokių kalbėjimų su savimi *Lietuvos istorijoje* randame šešis. Tai Treniotos, Mindaugo, Daumanto, Lešeko, Algirdo ir Jogailos svarstymai. Visi jie paženklinoti sutrikimo, nežinojimo, svyravimo, siekimo rasti išeitį ženklais. Prieš vidinius monologus autorius paprastai papasakoja personažo kalbėjimosi su savimi aplinkybes, o po monologo praneša jo padarytą sprendimą ar veiksmą. Visiems vidiniams monologams būdinga klausiamųjų sakinių gausa: „*Re cognita Lescus plane desperare. Quo enim duceret exercitum? In silvas? Nimirum ubi hosti omnia opportuna, quae perspecta; sibi vero ignota et periculosa. Qua deinde parte hostem perplexis callibus vestigaret? Atque ut assequeretur fugientem, qua ratione militem aperto campo assuetum inter silvas in aciem explicaret? Imo quomodo tam exiguas copias molesto ac festinato itinere prope confectas tam iniquo loco, tantae multitudini obiceret?* Istiusmodi curis fesso cum forte somnus obrepisset...“ (Ko. I, 165)⁷⁶. Lešeko monologą sudaro šeši sakiniai, ir penki iš jų yra klausiamieji. Jie rodo didelę sumaištį šio personažo sieloje.

⁷⁵ Tac. *Ann.* I, 47, 1–2.

⁷⁶ „Sužinojęs apie tai, Lešekas visai nusivylė. Kur vesti kariuomenę? Į miškus? Betgi ten patogu priešui, nes jis jau ten apsibuvęs, o jam viskas nepažįstama, viskas pavojinga. Pagaliau kur šioje klaidynėje ieškoti priešo? Kaipgi jam, vejantis sprunkančiuosius, rikiuoti karius miškuose, karius, pratusius kautis atvirame lauke? Kaip pagaliau jis su tokia negausia kariauna, nuilusisia po sunkaus ir skubaus žygio, galėtų atremti šitokioje nepatogioje vietoje tokią gausybę žmonių? Šitokių rūpesčių nukamuotas, jis kartą užmigo...“ (p. 145).

Simetriškai sudėliotų sakinių seka puošia svyravimų kamuojamo Treniotos kalbėjimąsi su savimi: „Contractis in unum copiis dubius diu haesit Troynatus, quo duceret. Scyticae legiones varie sparsae Russiam late vastabant, hinc ancipiti periculo animus consilii incertus in diversa lacerabatur. *Divideret copias? Sed vires attenuabantur, quae etiam unitae tam valido hosti vix pares futurae essent. Toto exercitu contra aliquod praedatorum agmen iret? Sed multiplex periculum, aequali necessitate difficilem reddebat electionem. Duceret contra ipsa praetoriana castra? Sed quomodo inultus transiret hostem intra ipsa plane viscera tam secure grassantem?* Obdurato tandem animo ad ignes, quos undique e villarum oppidorumque incendiis tolli videbat, antequam a populatine agrorum hostes revocarentur, totis viribus ipsa castra adoriri constituit“ (Ko. I, 79)⁷⁷. Į kiekvieną sau iškeltą klausimą Treniota atsako sakiniu, prasidedančiu prieštaraujančiu žodeliu „sed“. O paskutinis šiuo žodeliu prasidedantis sakinytis yra ne atsakomasis, o klausiamasis. Tad čia, kaip ir Lešeko monologe, klausiamųjų sakinių persvara reiškia ir vidinę personažo įtampą, ir nežinojimą, kaip pasielgti. Taigi vidiniai *Lietuvos istorijos* veikėjų monologai parodo jų sieloje vykstančius dvasinius procesus. Jie suteikia kūrinio tekstui emocingumo, suformuoja tam tikrą įtampą.

Rašytinės kalbos: sutarčių tekstai ir laišškai. Netiesioginės kalbos forma pateikiami ir rašytiniai dokumentai. Sutartytys, kaip ir kitos šio kūrinio netiesioginės kalbos, irgi priklausytų tarimosi kalbų grupei, nes jos paženklintos skatinimo nuostata, kai abi susitariančios pusės

⁷⁷ „Sutelkęs kariuomenę, Treniota ilgai dvejojo, kur ją vesti. Skitų pulkai, pasklidę į visas puses, smarkiai siaubė Rusiją; štai todėl, numatydamas įvairialypį pavojų, draskomas prieštarinų jausmų, jis nežinojo, ko imtis. Gal suskirstyti kariuomenę dalimis? Tačiau tada sumažėtų jos galia, kuri ir sutelkta vargiai galėtų atremti tokį stiprų priešą. Gal su visa kariauna patraukti prieš kurį vieną plėšikautojų būrį? Tačiau dėl daugiopos grėsmės vargu ar galima pasirinkti tą kryptį, kuri būtinausia. Gal vesti karius prieš pagrindines jėgas? Tačiau kaip jis galės saugiai žygiuoti link prieš, kuris, pasklidęs po visus pašalius, ramiai plėšikauja valstybės gilumoje? Galop, visur matydamas deginamų kaimų ir miestų pašvaistes, tvirtai pasiryžo visomis jėgomis pulti pagrindinę stovyklą, kol dar čia nebuvo atšaukti priešai, niokoje kraštą“ (p. 90).

ragina save ir kitą šalį laikytis tam tikrų susitartų sąlygų ir elgtis pagal tas sąlygas. Čia pateikiamos sutarties turinys, priklausantis nuo pirmojo sakinio žodžių „in sequentes leges consentirent“, yra išreikštas vien netiesioginiam kalbėjimui būdingomis konjunktyvo formomis: „Plurimum itaque Alexandro Principi ac Ioanni Regi in Petricoviensibus comitiis sudandum fuit, ante quam Lituorum Ordinum legati in sequentes leges consentirent. *Poloni Lituani pro uno deinceps populo unoque corpore se gererent, utrisque eadem Respublica, idem Princeps esset, qui communibus suffragiis in Polonia lectus et Rex, et Magnus Dux vocaretur. Quicumque per Lituaniam Magistratu aut honoribus fungerentur, fidem suam Regi iureiurando obligarent. Comitias, consilia, foedera, bella, res nummaria utrique genti communia essent*“ (Ko. II, 275)⁷⁸. Sutarties tekste vyrauja raginimo nuostata. Formos „se gererent“, „esset“, „vocaretur“, „fungeretur“, „obligaret“ turi liepimo reikšmę: tegu lenkai ir lietuviai veiks kaip vienas kūnas, tegu bus ta pati valstybė ir tas pats valdovas, tegu visi magistratai prisieks karaliui, tebus vieninga pinigų sistema.

Per dvidešimt sykių pacituoti laišakai irgi yra pateikti, pasinaudojant netiesioginio kalbėjimo galimybėmis. Laiškai priklauso tam pačiam deliberatyvinių kalbų tipui, nes jų kūrėjai ragina, įtikinėja, patarinėja, reikalauja. Privačių laiškų Kojalavičiaus kūrinyje nėra, visi jie susiję su politiniais reikalais. Paprastai prieš laišką eina parengiamasis, pristatantis jo parašymo aplinkybes tekstas, o po jo atpasakojimo pranešama adresato reakcija. Tipiškas laiško pavyzdys yra paaiškinimų ir teisinimosi nuspalvintas Lietuvos senato laiškas Maskvos valdovui Ivanui: „Offensi sunt ea re haud leviter Mosci

⁷⁸ „Štai kodėl kunigaikštis Aleksandras ir karalius Jonas Piotrkovo seime turėjo gerokai pasidaruoti, kol lietuvių luomų atstovai sutiko su šiomis sąlygomis. Lenkai bei lietuviai ateityje veiksį nelyginant vienas kūnas: abi tautos turėsiančios vieną valstybę, tą patį valdovą, kuris, išrinktas Lenkijoje bendruose rinkimuose, būsiąs vadinamas ir karaliumi, ir didžiuoju kunigaikščiu. Visi didikai, einantys Lietuvoje valstybines pareigas arba čia užimantys garbingas vietas, turėsį prisiekti karaliui savo ištikimybę. Abi tautos turėsiančios bendrus seimus, pasitarimus, sutartis, karus, pinigus“ (p. 556).

questusque est eo nomine Iacobus Zacharinicz, cui Lituani Senatus respondit. *Nulla aut Alexandri Magni Ducis, aut sua culpa accidisse, quod legati Moscuam non venissent. Mortuo inopinante Poloniae Rege Alexandrum in varias curas distrahi oportuisse atque ideo nequaquam potuisse destinata suo ordine fieri. Ubi primum in fraternalium regnum successerit, missurum procul dubio legatos, qui de pace certi aliquid constituent, modo interea Iuanus bello abstineret et novis iniuriis nollet difficiliorem pacem reddere.* Assentiri videbatur, Iuanus“ (Ko. II, 285–286)⁷⁹. Laiške vyrauja galininko su infinityvu konstrukcijos, jis mažai išsiskiria iš pasakojimo teksto.

Pačioje *Lietuvos istorijos* pabaigoje įdėti du laiškai sudaro savotišką dialogą: „Facto post eius mortem de Republica a Senatu consilio, Theodorus Zienkiewicz cum literis missus est ad Magnum Ducem Moscoviae, ne ex morte regia turbis occasionem sumeret. Significabatur ea epistola *Regem Sigismundum Augustum iam mortalitatis debitum persolvisse, nihilominus inducias cum superstite Republica integras subsistere; aequum proinde esse, ut eas Magnus Dux iubeat inviolatas conservari. Adventuros propediem a Republica Legatos a Rege nuper promissos, qui de perpetuis foederibus Reipublicae universae nomine conveniant.* Respondit Senatui Iuanus. *Dolere se vehementer ex morte Sigismundi Augusti Regis, sed longe magis ex Christiani sanguinis multiplicatis cladibus, quibus Mahumetanum ferrum per Christiana regna barbare effuseque grassaretur. Optare igitur unice, ne Scytharum opes crescant ex Christianorum discordiis atque ideo adventum Legatorum cum quibus de pace transigat avide expectare. Circa fines Lituaniae nihil se omnino hostile tentaturum, at non posse fieri, ut interea pacatam*

⁷⁹ „Jakovas Zachariničius Ivano vardu pareiškė skundą, į kurį laišku atsakė lietuvių senatas. Esą dėl to, kad pasiuntiniai nevyksta į Maskvą, niekas nekaltas – nei didysis kunigaikštis Aleksandras, nei jie. Netikėtai mirus Lenkijos karaliui, Aleksandras, kamuojamas visokiausių rūpesčių, nieku būdu negalėjęs paisyti susitarimų. Kai užimsiąs brolio sostą, tikrai išleisias į kelią pasiuntinius, kurie vienaip ar kitaip susitarsią dėl pastovios taikos, tuo tarpu Ivanas turėtų nutraukti karo veiksmus, naujomis skriaudomis neužkirsdamas kelio galimam taikos susitarimui“ (p. 566).

Livoniam relinquat. Si pacem Lituania sincere cuperet, Livoniae curam abdicaret; se Polocia eiusdem causa cessurum. Primum in his literis Ivanus se Autoctratora seu Monarcham universae Russiae appellare coepit...“ (Ko. II, 495–496)⁸⁰. Abu laišakai yra panašios infinityvinių konstrukcijų stilistikos, tad iš pažiūros atrodo esą lygiaverčiai. Tačiau vis dėlto esama skirtumo: lietuvių senato laiške pranešimo nuostata yra apgaubta prašymo ir įtikinėjimo (pranešama, jog mirė Žygimantas Augustas, tačiau paliaubos su tebesančia gyva valstybe išlieka, tad būtų teisinga, kad Maskvos didysis kunigaikštis lieptų jų nepažeisti), o Ivano laiške pranešimas susietas su reikalavimu. Jo valia išreikšta žodžiais „optare“, „non posse fieri“ ir liepiamuoju „abdicaret.“ Jo laiškas baigiamas keliamus reikalavimus diktuojančiu sąlygos sakiniu. Tad šiame laišku dialoge Ivanas pasirodo esąs stipresnioji pusė.

TIESIOGINĖS IR NETIESIOGINĖS KALBĖSENOS SAMPLAIKA

Kartais vieno *Lietuvos istorijos* personažo kalbėjimas pateikiamas netiesiogine forma, o šalia randame pridėtą tiesioginį kito veikėjo atsakymą. Atsiranda iš nevienodų komponentų sudarytas dialogas.

⁸⁰ „Sušauktas po jo mirties pasitarti apie valstybės padėtį senatas pasiuntė Teodorą Zenkevičių pas Maskvos didįjį kunigaikštį su laišku, kuriuo šį paragino neužsimanyi pasinaudoti karaliaus mirties proga ir nesukelti neramumų. Parašė šitame laiške, kad karalius Žygimantas jau atlikęs visas mirtingųjų priedermes, bet nepažeidęs paliaubų, todėl teisingumas reikalauja, kad ir didysis kunigaikštis įsakytų jų nepažeisti. Esą neilgai trukus atvyksią karaliaus neseniai paskirti įgalioti legatai, kurie valstybės vardu ir susitarsią dėl nuolatinės taikos. Ivanas senatui atsakė šitaip. Esą jis didžiai sielvartauja dėl karaliaus Žygimanto Augusto mirties, bet dar skaudžiau jam užgavusios širdį visiems krikščionims atneštos nelaimės, kai mahometonų kalavijas be gailėsčio ir atvangos siautėjęs po krikščionių šalis. Tad šiuo metu jis vieno vienintelio dalyko tetrokštąs: neugdėti skitų galybės krikščionių nesantaika, štai todėl jis nekantraudamas lauksiąs įgaliotinių, su kuriais norėtų susitarti dėl taikos. Lietuvos pasieniuose jis iš viso nesiimsiąs jokių priešišku veiksmų, bet nieku būdu šiuo metu negalys palikti ramybėje maištaujančios Livonijos. Jeigu Lietuva nuoširdžiai trokštanti taikos, tegu atsaisako ją globoti, o jis tuo pačiu tikslu pasitrauksiąs iš Polocko. Pirmą kartą šiame laiške Ivanas pasivadino visos Rusios autokratu arba monarchu ...“ (p. 756).

Taip yra parašytas trumpas kryžiuočių magistro pasiuntinio ir Jogailos pasikalbėjimas prieš Žalgirio mūšį: „Duos enses strictos, unum dextra, alterum sinistra ferebat legatus; hic ubi surgenti ab orando Regi obviam occurrit, Magistri sui nomine moram metumque exprobrat: *si arma ad proelium deessent, unum Regi, alterum Vitoldo gladium a Magistro offert*. Imperturbato adhaec Rex animo vultuque „*Bene est, inquit, accipio lubens omen, Hostis in iugulum suum ferrum ministrantis*“. Mox dimisso legato, Dei ac Deiparae Virginis Sanctorumque Indigetum auxilium breviter invocat signumque pugnae cani iubet“ (Ko. II, 86)⁸¹. Parengiamasis sakiny s nupiešia detalų susitikimo vaizdą: pasiuntinys abiejose rankose neša po ištrauktą iš makščių („strictos“), tad paruoštą mūšiu karda, susitinka baigusį maldą Jogailą, magistro vardu priekaištuoja dėl gaišaties ir baimės („moram metumque exprobrat“). Tų priekaištų autorius nepateikia, jis leidžia pasiuntiniui ištarti tik vieną pasityčiojimo kupiną sakinį, o paskui pasako, kad tas sakiny nesudrumstė Jogailos sielos ir niekaip neatsispindėjo jo veide. Orus ir narsus Jogailos tiesioginės formos atsakymas išsiskiria iš teksto smarkiau už pasiuntinio kalbėjimą ir nuskamba daug stipriau.

Panaši yra ilga, iš dviejų netiesioginių ir vienos tiesioginės kalbos susidedanti oralinių vienetų seka: „Rogabat Caesaris nomine, *ut Corybuthum e Bohemia evocaret atque bello in Crucigeros abstineret, quod Caesar paratus esset omnino, si coram illo de iniuriis, per Crucigeros illatis disceptaretur, satis facere. Quod si forte Caesaris aequitatem Rex in dubium vocaret, libenter Caesarem suo iure cessurum permissurumque (modo Regi id probaretur), ut viri Principes ex Bohemia ac Polonia delecti, negotio discusso, liti finem imponant. Ad haec Iagelo. Cesaris*

⁸¹ „Pasiuntinys nešėsi plikus kalavijus, vieną – dešiniąją ranka, kita – kairiąją. Sutiktas baigusio melstis karaliaus, jis magistro vardu pasišaipė iš, kaip jam rodėsi, delsiančio ir būgštujančio priešo: jeigu, girdi, jiems trūksta ginklų, tai štai atnešęs nuo magistro vieną kalaviją karaliui, kitą Vytautui. Ramiai karalius išklausė tų žodžių. „Gerai, – tarė, – mielai priimu šį kovos ženklą. Priešas pats parūpino kalaviją, kurį įsmeigsime jam į sprandą.“ Skubiai atleidęs pasiuntinį, jis trumpa malda paprašė Dievą, Mariją, Dievo motiną, bei lenkų šventuosius pagalbos ir įsakė trimituoti mūšiu“ (p. 379).

sive aequitatem, sive amititiam satis sibi esse probatam nupero argumento, cum electus arbiter Litis, contra fas pro Crucigeris pronuntiavit. Quamquam vero ea ipsius sententia nihil aut iniquius, aut magis hostile esse queat, a se tamen pacis studio nihil contra armis tentatum fuisse priusquam ipsi Crucigeri suis excursionibus eam irritam fecissent. Belli Prussici ipsum Caesarem auctorem esse, qui occultis literis classicum Crucigeris cecinisset. Corybuthum nepotem suum militaribus ausis a puero innutritum, non regia auctoritate, sed proprio arbitrio Bohemis auxilia suppeditasse atque adeo uti se inscio petiisset Bohemiam ita non excessurum, nisi cum ei liberet. Moderatius ita Rex. At Vitoldus ab indignatione concitior, meo, inquit, iussu Corybuthus Bohemiam invasit, ut de Caesare vindictam sumeret. Mansurum isthic eum spondeo, donec Caesar sentiat, quanto rerum suarum damno amicitiae specie hactenus sit abusus, ut incautos Polonorum Lituanorumque animos circumveniret. Expedito legato, vastatio agrorum rursus est resumpta“ (Ko. II, 114–115)⁸². Atvykusio derėtis dėl taikos imperatoriaus pasiuntinio kalbėjimas pateiktas netiesiogine forma. Iš pradžių

⁸² „Imperatoriaus vardu jis prašė atšaukti Kaributaitį iš Čekijos ir nepradėti karo su kryžiuočiais, nes imperatorius esąs pasirengęs atsilyginti už kryžiuočių padarytus nuostolius, jeigu šis dalykas būtų apsvarstytas jo akivaizdoje. Jeigu karalius kartais abejojęs dėl imperatoriaus teisingumo, šis mielai atsakysias savo teisių ir sutiksias (karaliui neprieštaraujant), kad ginčą užbaigtų žymiausi Čekijos ir Lenkijos didikai, tinkamai apsvarstę visą reikalą. Jogaila atsakė visai neseniai puikiai perpratęs imperatoriaus teisingumą bei palankumą, mat šis, išrinktas tarpininku, paskelbęs sprendimą kryžiuočių naudai, pažeisdamas visas moralės normas. Nors šis sprendimas buvęs ir netiesingas, ir nedraugiškas, tačiau jis, Jogaila, trokšdamas taikos, niekada nesigriebeęs ginklo, kol pats kryžiuočiai savo antpuoliais neparodė, kad jiems visai nerūpinti taika. Pats imperatorius ir sukurstęs karą su kryžiuočiais, mat, siųsdamas slaptus laiškus, pūtęs kryžiuočių karo trimitą. Kaributaitis, jo brolienas, iš mažumės skatinamas narsiems karo žygiams, suteikęs čekams pagalbą ne todėl, kad šitokia buvusi karaliaus valia, bet dėl to, kad to pats norėjo, į Čekiją nukakęs be karaliaus žinios ir pasitraukias iš ten tada, kai pats to panorėsiąs. Šitaip santūriai atsakė Jogaila, o Vytautas, kur kas labiau supykęs ir įsižeidęs, pridūrė: „Aš įsakiau Kaributaitiui įsiveržti į Čekiją ir atkeršyti imperatoriui už skriaudą. Sakau jums – jis ten pasiliks tol, kol imperatorius suvoks, kokią žalą daro pats sau, mūsų ligšiolinį palankumą panaudodamas piktam, klastingai užgaudamas nieko pikta nesitikinčių lenkų bei lietuvių širdis“ (p. 405).

išdėstytas imperatoriaus prašymas, paskui dosniai pažeriama pažadų. Raktinis pasiuntinio kalbos žodis yra „aequitas“. Sąvoka „aequitas“ reiškia pirmiausia realaus, fizinio paviršiaus lygumą⁸³, o perkeltine prasme – vienodą, lygų santykį su visais, nešališkumą, tad ir teisingumą⁸⁴. Ramia ir dalykiška kalbėseną pasiuntinys siekia įteigti, kad imperatorius yra tokio teisingumo ir nešališkumo įkūnytojas. Nors jo teiginiai iš pažiūros įtarimo nekelia, Jogailos atsakymas rodo, kad karaliui yra žinoma daugiau, kad jis nelinkęs patikėti, jog imperatorius elgsis taip, kaip žada. Jogaila ištaria tą patį, imperatoriaus pasiuntinio jau pasakytą žodį „aequitas“, bet jo kalbėjime šis žodis, kaip ir žodis „amicitia“ („draugystė“) nuskamba ironiškai. Jie demaskuoja imperatorių, parodo tikruosius jo siekius, reikšdami tariamą teisingumą ir tariamą draugystę. Kitame sakinyje ironijos nebėra, Jogaila tiesiai šviesiai įvardija imperatoriaus veiksmus kaip neteisingus ir priešiškus („nihil aut iniquius, aut magis hostile esse queat“), bet pabrėžia, kad jis siekė taikos, ir tik kryžiuočių puldinėjimai sužlugdė jo siekius. Imperatoriaus, karo su kryžiuočiais sumanytojo ir vykdytojo („auctor“), vaidmeniui parodyti pasitelkiama vaizdinga metafora: slaptais laiškais jis pūtė kryžiuočių karo trimitą („occultis literis classicum Crucigeris cecinisset“). Paskutinis Jogailos kalbos sakinytis vingrus ir diplomatiškas. Jogaila bando įteigti, kad jo neįsakytas Kaributas Čekijoje kariauja savo iniciatyva. Tada prabyla Vytautas. Išgirstą Jogailos kalbą autorius apibūdina kaip nuosaikią („ita moderatus rex“), o būsimą Vytauto kalbėjimą leidžia spėti būsiant kitokį, nes kalbėtojas yra susijaudinęs („conciatior“) dėl jį apėmusio pasipiktinimo („ab indignatione“). Vytautui suteikta tiesioginio kalbėjimo forma. Pirmiausia kalbėtojas pabrėžia savo priešiškimą imperatoriui, pripažindamas, kad Kaributas įsiveržė į Čekiją jo liepimu („meo iussu“), idant atkeršytų. Antrame sakinyje Vytautas ištaria ir pasiuntinio, ir

⁸³ Plg.: *Bell. Hisp.* 29. 7: „aequitas loci“ („vietovės lygumas“).

⁸⁴ Plg.: *Liv.* III, 33, 8“ „summa adversus alios aequitas erat“ (didžiausias teisingumas kitų atžvilgiu).

Jogailos jau pasakytą žodį „amicitia“, pabrėždamas, kad imperatorius ligi šiol piktam išnaudojo draugystės priedangą („amittitiae specie“), kad apgautų klastos nesitikinčius lenkus ir lietuvius, taip pats sau prisidarydamas žalos. Šis trijų asmenų kalbėjimas yra paženklintas emocinės įtampos augimo. Ramų, objektyvumo regimybės apgaubtą imperatoriaus pasiuntinio kalbėjimą keičia priešiškumą ir nepasitikėjimą reiškianti, ironijos nuspalvinta Jogailos kalba, o ją pakeitęs griežtas, grėsmingo ryžto kupinas Vytauto kalbėjimas nuskamba aukščiausia gaida ir sudaro stipriausią pokalbio akcentą.

VIETOJE IŠVADŲ: KALBŲ FUNKCIJA

Ryščiausia, labiausiai į akis krintanti Kojalavičiaus „Lietuvos istorijos“ kalbų funkcija yra ornamento vaidmuo. Ir tiesioginė, ir netiesioginė kalbėsena išsiskiria iš pasakojimo kaip kitoniškas elementas, savo kitoniškumu pagyvinantis ir papuošiantis tekstą, kitaip tariant, suteikiantis tekstui grožinio, beletristinio kūrinio bruožų. Įvairių retorinių priemonių ir figūrų turtingos, poetizmais aprūpintos kalbos sudaro tam tikrą pakylėtos stilistikos elementą. Jose gausu raginimą reiškiančių liepimo, geidimo, skatinimo imperatyvo formų ir valios, prielaidos, ketinimo reikšmę skelbiančių konjunktyvų. Tad kalbos smarkiai nudažo tekstą emocijų spalva.

Kalbos paprastai charakterizuoja kalbėtojus. Cituotosios tiesioginės kalbėsenos formos Vytauto kalbos pristato jį kaip veiklų, narsų karvedį ir ryžtingą valdovą, Vaidevučio kalba prūsų ir alanų genčių susirinkime charakterizuoja jį kaip gyvenimo patyrimo prisisėmusį ir pažįstantį žmonių prigimtį vyrą. Tokią pat personažo charakterizavimo funkciją atlieka ir netiesioginės kalbos. Tai rodo Dimitro kalba: „Respondit ille: *Olgerdo se Magno Duce Lituaniae progenitum, Iagelonis Regis fratrem, nihil Vitoldo debere. Frustra in se captiosis legationibus aliena imperia extendi, qui fraternum etiam*

*non prius ferre coepisset, quam armis domitus. Abunde Vitoldo a se concessum, quod permetteret eum quiete imperare in Lituania, cuius ipse haeres esset. Permitteret igitur vicissim Vitoldus Demetrio, aequo cum aliis Ducibus iure, in solo Rege supremam potestatem agnoscere. Si vero tributarium sibi velit habere, necesse esse, ut prius hostem sentiat. Longe magis e re sua Vitoldum facturum, si omissa tributi ac subiectionis omni mentione, amicum servaret“ (Ko. II, 43)⁸⁵. Šios kalbos sandara yra paprasta: ji neturi įžangos ir pabaigos dalių, Dimitras dėsto tik savo poziciją ginančius argumentus. Vyrauja *accusativus cum infinitivo* forma, nuosekliai atskleidžianti personažo minčių eigą. Kalbą sudaro šeši neilgi sakiniai. Pirmajame sakinyje randame retorinę trikolo figūrą su gana netikėta trečiojo kolo mintimi. Pirmieji du kolai nusakė giminystės ryšius, kuriais Dimitras pabrėžia savo svarbą, kuriais jis didžiuojasi, o trečiasis, teigiantis, kad Vytautui jis nieko neskolingas, paženklintas neigimo ženklu ir kalba apie norą atsisakyti giminystės su juo. Taigi, čia esama ir antitezės nuostatos. Antrajame sakinyje ši nuostata išryškinama tiesiogiai išsakyta antiteze „*aliena imperia – fraternum imperium*“. Tad pirmieji sakiniai charakterizuoja Dimitrą kaip atžarią, nesukalbamą asmenybę. Trečias ir ketvirtas sakiniai išsako paralelines mintis, tarytum ant svarstyklių būtų padėti vienodi svoriai. Paralelizmą pabrėžia ir abiejuose sakiniuose pakartotas tas pats žodis „*permitteret*“. Abu šie sakiniai parodo, kad Dimitras abu savo argumentus laiko lygiaverčiais. Penktasis sakiny, gražiai sudėtas iš trijų dalių, pratęsia pusiausvyros principą: tarp antitezės „*tributa-**

⁸⁵ „Jis atrėžė, jog jo tėvas Algirdas buvęs Lietuvos didysis kunigaikštis, jog pats esąs karaliaus Jogailos brolis, o Vytautui – nieko neskolingas. Esą veltui siuntinėdamas suktus pasiuntinius, šis baudžijąs primesti svetimą valdžią tam, kuris net brolio valdžią tik tada pripažinęs, kai buvęs ginklu nugalėtas. Jis padaręs Vytautui pakankamai nuolaidų, sutikdamas, kad šis ramiai viešpatautų Lietuvoje, kurią jis, kaip ipėdinis, paveldėjęs. Savo ruožtu tegu Vytautas leidžias Dimitrui, kaip ir kitiems kunigaikščiams, tik vieną karalių laikyti aukščiausiu valdovu. Norėdamas jį padaryti savo duoklininku, pirmiausiai neišvengiamai turėsiąs patirti jo priešišumą. Kur kas daugiau naudos Vytautas turėsiąs, jeigu, neminėdamas nei duoklės, nei pavaldumo, liksiąs draugu“ (p. 340).

rium – hostem“ elementų įterptas įsakmus, bet beasmenis „necesse esse“ junginys. Nors kalba neturi tiesioginei kalbai būdingos pabaigos, paskutinis sakinys logiškai užbaigia argumentų virtinę: Dimitras susumuoja teiginius, pasakydamas, kaip Vytautui naudingiau būtų elgtis. Matome, jog kalboje vyrauja šalti, nenuginčijami argumentai. Taigi Kojalavičius sukūrė puikią Dimitro kalbą, charakterizuojančią šį personažą kaip kietą ir atkaklų žmogų.

Lietuvos istorijoje randame visas tris antikinės retorikos išskirtas kalbų rūšis: teismo, epideiktinių ir deliberatyvinių (tarimosi) kalbų. Daugiausia yra deliberatyvinio tipo kalbų. Remdamasis tokių kalbų vyravimu, Aristotelis pasakytų, jog kūrinyje viešpatauja būsima laikas, nes deliberatyvinių kalbų patarimai ir įtikinėjimai ką nors daryti ar nedaryti juk yra nukreipti į ateitį (Arist. *Rhet.* 1358b 10–15). Tad galime teigti, kad tarimosi kalbos, egzistuojamos į praeitį nugrimzdusiame Kojalavičiaus kūrinyje, suteikia praeičiai ateities perspektyvos bruožų, o tekstą praturtina sudėtingesniais elementais.

Kai kur dvi ar kelios viena šalia kitos sudėtos trumpos kalbos sudaro beletristinio pobūdžio dialogus. Tačiau būtinai turime pabrėžti, kad autorius puikiai jaučia žanro rėmus: sekdamas Antikos suformuota istoriografijos tradicija, jis kuria vaizdingą, nenuobodų skaityti veikalą, bet laikosi tam tikrų ribų ir nepereina į grožinio kūrinio plotmę. Tiesioginių kalbų sukurtas vaizdas yra ryškesnis, emocinė įtampa stipresnė, bet netiesioginio kalbėjimo, ne taip smarkiai išsiskiriančio iš teksto, yra daug daugiau, nei tiesioginio. Tai tinka istoriniam pasakojimui.

Iš viso *Lietuvos istorijoje* randame 333 kalbas. Pirmoje dalyje jų yra 64 (6 tiesioginės ir 58 netiesioginės), antroje – 269 (16 tiesioginių ir 253 netiesioginės)⁸⁶. Taigi ir tiesioginio, ir netiesioginio kalbėjimo gerokai daugiau antroje kūrinyje dalyje. Ši dalis turi apie du kartus daugiau puslapių, o kalbų joje yra keturis kartus daugiau negu pirmoje

⁸⁶ Kalbų lyginamojo svorio kūrinyje tekste skaičiais kol kas nurodyti neįmanoma, nes neturime šiuolaikinio Kojalavičiaus veikalo leidimo.

dalyje. Jų itin gausu paskutinėje, aštuntoje knygoje. Čia jų gerokai daugiau, negu kitose knygose. Antroji knyga, pvz., yra tokios pat apimties, kaip ir aštuntoji, bet aštuntojoje kalbų yra per du kartus daugiau, negu antroje knygoje: antroje knygoje yra 39 kalbėjimo atvejai, o aštuntoje – 81. Tai, kad Kojalavičiaus *Lietuvos istorija*, tarytum kokia klasicizmo laikų simfonija, baigiama tokiu stipriu garsų skambėjimu, tokiu *forte*, tikriausiai galima aiškinti dvejopai. Galima galvoti, kad kalbėjimo kūrinio pabaigoje atsirado daugiau dėl to, kad per keletą šimtmečių istorija tapo civilizuotesnė, kad jos veikėjai sprendžia tarpvalstybinius reikalus ne kalaviju, o žodžiu: vyksta šimtai derybų, parašoma galybė laiškų. Tačiau antra vertus, niekas nekliudo manyti, kad laikų pradžioje, kai lietuviai darbavosi kardais, jiems nereikėjo kalbėti, o dabar Lietuva nusilpo, nebevalioja pakelti kardo, todėl ji tik šaukia ir kalba, tačiau kalbėjimas yra tragiškas, nes jis, deja, neišgelbsti nei viena po kitos nuo Lietuvos atplėšiamų jos žemių, nei jos nepriklausomybės. Dingo jasi, kad Kojalavičius galėjo taip mąstyti, nes penkioliktojo amžiaus pabaigą yra apibūdinęs tokiais žodžiais: „Nondum Respublica a manu rebusque gerendis ad linguam et umbratiles ac prope de ludo facundorum concertationes translata fuerat“ – „Tada valstybė dar nebuvo nuo kardo ir žygių perėjusi prie kalbėjimo ir mokyklinių bei kone atmintinai iškaltų auksaburnių išvedžiojimų“ (Ko. II, 261)⁸⁷. Šiaip ar taip, sukonzentravus kalbas antroje kūrinio dalyje, autoriui pavyko sukurti stiprų įspūdį.

⁸⁷ Vertė straipsnio autorė.

STRAIPSNYJE VARTOJAMOS SANTRUMPOS

<i>Aen.</i>	<i>Aeneis</i>	Plin.	Plinius
<i>Agr.</i>	<i>Agricola</i>	<i>Pro Planc.</i>	<i>Pro Plancio</i>
<i>Ann.</i>	<i>Annales</i>	<i>R. rust.</i>	<i>Rerum rusticarum libri</i>
Arist.	Aristoteles	<i>Rhet.</i>	<i>Rhetorica</i>
<i>Bell. Hisp.</i>	<i>Bellum Hispaniense</i>	<i>Rhet. ad Her.</i>	<i>Rhetorica ad Herennium</i>
Cic.	Cicero	Quint.	Quintilianus
Col.	Columella	Sall.	Sallustius
<i>Con. Cat.</i>	<i>Coniuratio Catilinae</i>	Sil.	Silius Italicus
<i>De agr.</i>	<i>De agri cultura</i>	Stat.	Stattius
<i>De leg.</i>	<i>De legibus</i>	<i>Serm.</i>	<i>Sermones</i>
<i>De lege agr.</i>	<i>De lege agraria contra Rullum</i>	Tac.	Tacitus
<i>De nat. deor.</i>	<i>De natura deorum</i>	<i>Theb.</i>	<i>Thebais</i>
<i>De or.</i>	<i>De oratoribus</i>	<i>Top.</i>	<i>Topica</i>
Enn.	Ennius	Varr.	Varro
<i>Ep.</i>	<i>Epodi</i>	Vell.	Velleius Paterculus
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	Verg.	Vergilius
<i>Fast.</i>	<i>Fasti</i>		
Gell.	Gellius		Įteikta: 2009-07-25
<i>Georg.</i>	<i>Georgica</i>		Priimta: 2008-09-11
<i>Ger.</i>	<i>Germania</i>		
<i>Hist.</i>	<i>Historia</i>		
Hom.	Homerus		
Hor.	Horatius		
<i>Il.</i>	<i>Ilias</i>		
<i>In Cat.</i>	<i>In Catilinam</i>		
Ko.	Kojalavičius		
Liv.	Livius		
Luc.	Lucanus		
<i>Met.</i>	<i>Methamorphoses</i>		
<i>Nat. hist.</i>	<i>Naturalis historia</i>		
<i>Od.</i>	<i>Odyssea</i>		
Ov.	Ovidius		
Pers.	Persius		
<i>Phil.</i>	<i>Philippica</i>		

Dalia Dilytė

THE SPEECHES
IN *HISTORIA LITUANA*
BY ALBERTAS VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS

Summary

The article discusses so far unresearched issues of the nature and the meaning of characters' discourse in *Historia Lituana* by Albertas Kojalavičius. Addressing these issues is important for delineating particulars of this Kojalavičius's work as of a specific historiographical study that also has belletristic features. The author classifies all instances of discourse to groups, analyses examples of speeches belonging to each group, attempts to determine functions of each group, discusses the relation of speeches with instances of speech in antique historiography.

Incorporating speeches into the narrative, Kojalavičius follows principles of antique historiography. Like antique authors, he creates both direct and indirect speeches. The *Historia Lituana* contains 333 speeches. The first part of the text has 64 speeches (6 direct and 58 indirect), the second part contains 269 ones (16 direct and 253 indirect). Thus, the second part of *Historia Lituana* contains much more discourse, both direct and indirect. While the second part has twice more pages than the first one, it contains four times as many speeches, which are especially numerous in the last, the eight book. The image created by the direct speeches is more vivid, emotional tension is more palpable; on the other hand, indirect discourse is not quite so conspicuous in the text, which is appropriate for a historical narrative.

The *Historia Lituana* contains all three kinds of speeches recognized by the antique rhetoric: judicial, epideictic and deliberative ones, the latter being most abundant. Aristotle would have thought that prevalence of deliberative oratory indicated the orientation of the text to future time, since advices and persuasions to do or not to do something, given in deliberative speeches, are concerned with the future (Arist. *Rhet.* 1358b 10–15). Therefore, it can be argued that deliberative speeches, by the

sheer fact of their existing inside Kojalavičius's past-oriented narrative, lend attributes of the future to the past and enrich the text with more complex elements. In some places, two or more speeches are placed together to form a dialogue of belletristic nature.

The most vivid and striking function of the speeches in *Historia Lituana* is the ornamental one. Both direct and indirect discourse stands out as an alien element in the narrative, enlivening the text and endowing it with belletristic features. The speeches are rich in poetisms and rhetorical figures, effecting a somewhat heightened style. They are full of imperative verb forms expressing encouragement and of subjunctives signaling will, purpose, potential. Thus, the speeches strongly infuse the text with emotion and serve as means to characterize those who utters them.